ברכת אברהם

והוא

פירוש ראב"ע על ספר משלי

אשר הניח אחריו ברכה אבי המדקדקים ושר המנצחים בשיר והפייטנים וראש כל מבארי ספרי הקודש ועטרת תפארת החכמים

רבינו אברהם בר' מאיר אבן עזרא זצ"ל

(ד' אלפים תת"ם—תתקל"ה).

ואחרי כי נסתם ולא נפרץ חזיונו עד כה ובשמו יכונה ללא אמת הפירוש על משלי אשר במקראות גדולות הנדפסות אשר לא לו הוא אך לרבינו משה קמחי ז"ל ברכני ה' והקרה לפני מטמון יקר מפנינים כתב יד ישן נושן המכיל את פירושו זה האמיתי אשר אצרתיו לי זה לפני ימים מספר ונדרתי ואשלמה להוציאנו לאורה בזה ואודה את ה' על חלקי ואברכנו בקהל עם

אנכי הצעיר

חיים מאיר הורוויץ הלוי

מטעם התורה ומטעם שופטי עמים
ענש יענש כל אשר גבולי יסיגו
ושומרי תורה ונוצרי משפט ירבו ימים
ישבעו טוב גם תאוות חיים ישיגו:

בהוצאות בית מסחר הספרים של חיים מאיר הורוויץ הלוי בק"ק פראנקפורט דמיין.

פראנקפורט על נהר מיין
תרמ"ד.
בדפוס של ר' אלימלך סלאבאטצקי

מחירו 2 מארק.

מודעה רבה

ממני ובהוצאותי כבר יצאו לאור הספרים האלה ב"ה העומדים להמכר בבית מסחר הספרים אשר לי פה ק"ק פראנקפורט דמיין ולמוכרי ספרים אנכה שכר עמלם כנהוג.

א) **אגודת אגדות** או **קובץ מדרשים קטנים** חלק א': פרק דרבי אליעזר בן הורקנוס; מדרש יונה בשלושה נוסחאות; אגדת קרני ראמים; מעשה אברהם אבינו ע"ה; מאמר עשרת מלכים; מדרש מגלת אסתר; אגדה מספר המעשים על פי כתבי יד ודפוסים ישנים ויקרים עם מראה מקום והערות והקדמות בקורת מאתי הצעיר. ברלין תרמ"א מחירו 2 מארק.

ב) **בית עקד האגדות** חלק א': מעשה רבי אליעזר בן הורקנוס בשבעה נוסחאות; אגדה מאבות דר' נתן של בני צרפת; מדרש עשרת מלכים; אגדה מאיכה רבתי כת"י; אגדת משיח; אגדת ר' ישמעאל כנ"ל פראנקפורט דמיין תרמ"א מחירו 1 1/4 מארק.

ג) **בית עקד האגדות** חלק ב': תנא דבי אליהו זוטא בב' נוסחאות ע"פ כת"י ישנים משנות 1290, 1073; מאמר ארבעה מלכים; מפרקי רבי אליעזר; דרש ר' בנאה; ענין חירם מלך צור כנ"ל פראנקפורט דמיין תרמ"ב מחירו 1 1/4 מארק.

ד) **בית נכות ההלכות** או **תורתן של ראשונים** חלק א': הלכות קצובות דרב יהודאי גאון; סידור פרשיות של ימים טובים והפטרות שלהן; שאלות ותשובות הגאונים; לקוטים שונים; עשרה שאלות לרב סעדיה גאון בתחיית המתים; ענין להראות שחכז"ל היו בקיאין בכל החכמות פראנקפורט דמיין תרמ"ב מחירו 1 1/5 מארק.

ה) **בית נכות ההלכות** או **תורתן של ראשונים** חלק ב': שאלות ותשובות דרב נטרונאי גאון; הלכות נדה; שאלות ותשובות הגאונים; שאלות ותשובות דרב האי גאון; פירוש פיטום הקטורת. פראנקפורט דמיין תרמ"ב מחירו 1 1/5 מארק.

מלבד הספרים האלה ערוכים ושמורים בידי ספרי הלכה ואגדה רבים מגאונינו וקדמונינו ז"ל אשר כלתה נפשי להוציאם לאורה אשר אכנם בשם בוה תנא דבי אליהו רבה והפרקים האחרונים מהזוטא ע"פ כת"י משנות 1073, 1290; אבות דר' נתן של בני צרפת; מדרש דברים רבה בנוסחא אחרת; ומדרשים ואגדות קטנים הרבה. שו"ת הגאונים יותר משלש מאות תשובות; סידור רש"י ז"ל ועוד ועוד ועל כולם ספרי „משנת רבי אליעזר" בשלשה חלקים על הספר פרקי רבי אליעזר אשר יכיל כשבעים באגען ויפיץ אור על כל הספרות מהמדרשים והאגדות ושמשתי בו בכמה מאות כת"י ובספרים נדפסים הרבה מאד ומאותו הספר הי' לי כי"ג כת"י אשר דברתי עליו ותארתיו במאמרי אגרת פתוחה בבית תלמוד תר"מ לירח אב ואלול ובהקדמת ספרי אגודת אגדת ע"ש אשר אקוה להי' להוציאם לאורה אם אמצא דורשים להם כפי מסת ההוצאות.

(שארי הדברים תמצא בצד הג' מהתכריך הזה.)

ברכת אברהם

והוא

פירוש ראב"ע על ספר משלי

אשר הניח אחריו ברכה אבי המדקדקים ושר המנצחים בשיר והפייטנים וראש כל מבארי ספרי הקודש ועטרת תפארת החכמים

רבינו אברהם בר' מאיר אבן עזרא זצ"ל

(ד' אלפים תת"ס—תתקל"ה).

ואחרי כי נסתם ולא נפרץ חזיונו עד כה ובשמו יכונה ללא אמת הפירוש על משלי אשר במקראות גדולות הנדפסות אשר לא לו הוא אך לרבינו משה קמחי ז"ל ברכני ה' והקרה לפני מטמון יקר מפנינים כתב יד ישן נושן המכיל את פירושו זה האמיתי אשר אצרתיו לי זה לפני ימים מספר ונדרתי ואשלמה להוציאנו לאורה בזה ואודה את ה' על חלקי ואברכנו בקהל עם

אנכי הצעיר

חיים מאיר הורוויץ הלוי

מטעם התורה ומטעם שופטי עמים
ענם יענם כל אשר גבולי ישיגו
ושומרי תורה ונוצרי משפט ירבו ימים
ישבעו טוב גם ארחות חיים ישיגו:

בהוצאות בית מסחר הספרים של חיים מאיר הורוויץ הלוי בק"ק פראנקפורט דמיין.

פראנקפורט על נהר מיין

תרמ"ד.

בדפוס של ר' אלימלך סלאָבאָטצקי

COMMENTAR

zu den

Sprüchen Salomon's

von R. Abraham Aben Esra

(1100—1175).

Zum ersten Male nach einer alten, in meinem Besitze befindlichen Handschrift

herausgegeben von

Chaim M. Horowitz.

Verlag der hebräischen Buch- und Antiquariatshandlung von
Chaim M. Horowitz, Frankfurt a. M.
B. Obere Rossdorferstrasse 48.

Frankfurt a. M.
Buchdruckerei von M. Slobotzky.
1884.

לכבוד ידידי וחביבי, איש חסדי ומטיבי,
מודע לחכמה ואוהב תורה, הולך בתום לברק אורה,
לומדה ומלמדה כל הימים, שומרה ומקיימה בלב תמים,
אוהב צדקה וחסד ואמת, וכל חמודות נפשו מתאמת,
מופלג ושנון חריף ובקי, זכאי כעמר נקי,
איהו גופיה צורבא מרבנן, ומוקיר ורחים רבנן,
ואלקים ירא הוא מאד, ויעבדנו בכל לב ונפש ומאד,
אוצר בלום המלא מכל זן, רבי **יעקב** איש **פאזען**,
ולכבודת רעיתו הכלה, **נענלע** היקרה והמהוללה,
ינובו עד שיבה דשן ורענן, ישבעו טוב ויהיו שלו ושאנן,
ישאו ברכה עד בלי די, ורחמים וחיים יתן להם אל שדי,
ליום יבואו בברית הנשואים, ויהדו נפשם בסוד הקרואים,
ובשמחתם רבה שמחתי, ולפניהם תעבור מנחתי,
ולה' בעדם אפרוש כפים, וזאת תפלתי לאלקי השמים:

ואל שדי יברך אתך ויפרך וירבך והיית לקהל עמים:
ויתן לך את ברכת אברהם לך ולזרעך אתך וגו':
(בראשית כ"ח ג'—ד').

כה ברך יצחק את יעקב בנו איש תמים
בלכתו לקחת לו אשה בית אחי אמו פדנה ארם
„ואל שדי יברך אתך ויפרך וירבך והיית לקהל עמים
ואת ברכת אברהם לך ולזרעך אחריך יתן אל רם"
וכה ל**יעקב** איש **פאזען**, תם גם יושב אהלים
ביום כלילותיו עם רעיתו **נענלע ווינבערג**
מנאטטינגהאם
בזכרה חסדיו הנאמנים, גודל ערכו ורב המעללים
תברכנו נפשי, ולשמם ולזכרם הקרבתי ספר **ברכת**
אברהם

בישע אלוקים יום ד' י"א לירח סיון
שנת **וישב"ע ברכ"ה וטו"ב**
כ"ל בי"ת יעק"ב לפ"ק פה פראנקפורט דמיין.

המוציא לאור.

העצות, שפה ברורה, שפת יתר, תחבולה, תשובה לר׳ דוד בר׳ יוסף הנרבוני ושירים ופיוטים רבים ועוד ועוד מלבד ביאוריו על התורה המכונה ס׳ הישר שעל ספרי בראשית ושמות חברו בב׳ פנים ארוך וקצר וביאוריו על נביאים וכתובים ושמו יצא בכל הארץ לשם ולתהלה*) א) ואף כי לא כתב ספר בחכמת התלמוד ידענו ושמענו גם את הכמתו הרבה גם בו בספריו הרבים אשר גם דברי התלמוד והמדרשים ישא על שפתיו ומילתם על לשונו גם שמו וזכרו נפקד בין רבותינו בעלי התוספות ז״ל תוספות ר״ה דף י״ג ע״א בתוספות ד״ה דאקריבו, קידושין דף ל״ז ע״ב ד״ה ממחרת אשר רבינו תם השיבו (פנים בפנים) על דבריו, תענית כ׳ ע״ב כנ״ל. מעדותו של בעל היוחסין, „רבי אברהם בר מאיר בן עזרא אשר עשה פירוש הכ״ד ספרים וס׳ התכונה״ נשמע שביאר כל התנ״ך. אמנם לא הגיעו לידינו פירושיו על נביאים ראשונים והנם עוד בכת״י (אוצר הספרים לבן יעקב אות פ׳ 456 „פי׳ נביאים ראשונים להראב״ע כ״י (פירשט ה״א די״ב)״). והפירוש המיוחס אליו על ס׳ משלי עזרא ונחמיה כבר מוחלט מוסכם וקיים מטעם הבקורת בראיות חזקות שאינם ממנו אך לרבינו משה קמחי ז״ל כאשר הוכיחו הרה״ח ר׳ יעקב רייפמאנן נ״י בציון שנה ראשונה תר״א דע״ו וכו׳ והרה״ח דר׳ ליפמאן ז״ל שם תר״ב לחודש אייר, סיון, תמוז, אב ואלול ופירושיו להספרים האלה עוד לא נודעו בעליל עד כה וכבר אמרנו נואש להם לולא ה׳ צבאות הותיר לנו שריד בכת״י יחיד הוא בעולם אשר הנני וברכני ה׳ בו אשר קניתיו לבית אוצרי בכסף מלא לפני ימים מספר בעיר ניצצא—מוניפיראטו בארץ איטליען אשר בפיומונטי המדינה ונדרתי ואשלמה להוציאנו לאורה ובכל לב אודה ה׳ כי זיכני לאחוז בכנף מעיל איש קדוש הלזה ולזכות הרבים באוצר נחמד יקר מפנינים כזה ולהעניקם מברכת אברהם רבינו. הכת״י הזה הוא ישן נושן רובו נייר ומעט קלף נכתב בכתב רש״י בארבעים וששה דפים (בעלי ב׳ עמודים). כל עמוד מעשרים שורות וכל שורה מתשעה ועשרה תיבות בינוניות ובראש הספר נרשם: „פירוש משלי של ראב״ע״ ובסופו „נשלם פירוש משלי. בעזרת אל אדמה על בלי מה תולה. בריך רחמנא דסייען״ ונכרך עם ספר **לבנת הספיר** מר׳ יהודה מסיר ליאון ז״ל הנכתב בשנת רל״ה (1475) בכתב אחר אבל כתב הפירוש הזה קדם עוד הרבה לפני הזמן הנ״ל כנראה לעין כל מבין בכת״י ובדף השני שאחרי השלמת הפירוש החלק (שהוא מאותו הגליון (עמוד ד׳)) באו איזה תיבות רומית

---

*) הסערות נמלאות בסוף הספר צד 47, 48.

(אשר הראתים למבינים ולא יכולנו לקראותם וכתבניתם מצאתי בנביאים אחרונים מק״ג וויניציאה רפ״ז אשר לי משנת 1593 שהם מהצענזור) ואח״כ נזכר שנת 1599 (שנ״ט) ובדף האחרון נעתק בכתב מאוחר מה שמצא בכת״י מפי׳ על שיר השירים שכנראה ציין לו מחבר אחד ראשי פרקים לפירוש שעשה או שרצה לעשות עליו אשר הנני מעתיקו בהערות שבסוף הספר ב) ולפני הספר „ל ב נ ת ה ס פ י ר״ בדף הראשון החלק נמצאו הדברים האלה אשר הנני מעתיקם ג״כ שם ג) הכת״י הזה תמצאנו רשום ברשימת בית מסחרי הרביעית נו׳ 79.

והנה רבינו אבן עזרא בפירושו לרות ג׳ י״א אמר בעצמו „אשת חיל אפרשנו במשלי״ ומזה מוכח למדי כי כתב פירושו להספר הזה ובאמת בהכת״י הזה נתבאר הפ׳ הזאת היטב בס״ף משלי בהפירוש הזה לא נזכרו בשם אך ר׳ יונה והר״ש (ר׳ שלמה=רש״י) ושארי פירושים באו בלשון „ויש אומרים, ויש מפרשים״ אשר הראב״ע מזכירם ג״כ בשארי ספריו לתנ״ך. וכן מתאימים לשונו ופירושיו עם אלה שבשארי ספריו ופירושיו לכתבי הקודש אשר להרבות בראיות אך למותר כי זיל קרי בי רב הוא ועיין בכל המקומות המובאים בציון תר״ב צד 114—117, 129—133, 155—157 וצד 171 ובכל המקראות אשר נעתקו לראיה בפי׳ הזה ואף בב׳ וג׳ מקומות נמצא סתירה לפירושיו במקום אחר אשר אין לאל ידה לבטל אמיתת יחום הפירוש הזה לראב״ע וכנראה חזר באחד מפירושיו מדעתו הראשונה. דברי הפירוש הזה מובאים בשרשים לרד״ק, שם בשם אביו ר׳ יוסף, שם בשם קבלת אביו הנ״ל ובפי׳ ר׳ משה קמחי על משלי המיוחס לראב״ע וברלב״ג משלי כלשונם אף כי לא נזכר עליהם שם ראב״ע אשר שטשו בהם והעתיקום אשר יוכיחו על קדמות הפירוש הזה ואחרי כי בכתב יד זה מיוחס הפירוש לראב״ע באר היטב „פירוש משלי של ראב״ע״ אין עוד מקום להטיל ספק בהיחום הזה ואשר לא נמצא בראשו או בסופו שיר מהמחבר כדרך ראב״ע בשארי ספריו איננה ראיה לסתור כי כן נדלג השיר בפירושיו לתרי עשר (במק״ג וויניציאה רפ״ו) אשר אין להסתפק באמיתת יחוסם כי בראש הושע מזכיר שמו בפירוש „נאום אברהם המחבר״ ובסוף מלאכי „פירשתיו אני המחבר אברהם בר׳ מאיר בן עזרא הספרדי שנת ארבעת אלפים ותשע מאות ושבע עשרה בראש חד׳ טבת בעיר רודוס״. את כל אלה ראיתי להקדים לפני העתקתי זאת והמותר החרמתי אשר כבר דשו בו רבים ואין ממטרתי בזה להעמיק מחקר על רבינו ועל ספריו ואך כאשר יאלצני העניין דברתי עד כה ה). ועתה קורא יקר רצה נא את מנחתי אשר הבאתי אליך ואברך את ה׳ על חלקי כי זיכני להוציאו

לאורה בפעם הראשון אחרי כי נסתם ולא נפרץ חזיונו ולא זכינו לאורו עד כה והוספתי בו סדר הקפיטולי והפסוקים אשר לא נמצאו בכת״י ושמרתי לנפשי מלהגיהו אך במקומות מספר ובאשר תקותי חזקה כי רב ברכה בו לכל חובבי ספרי קדשינו ואוהבי דקדוק לשונינו הקדושה קראתי את פירושו בשם „ברכת אברהם״ ובזה אפטר מעמך קורא נעים ואשים קנצי למילי ועתה שנינו נשב לרגלי רבינו זה כתלמידים מקשיבים לקול מוריהם ונטה אזן לש״ל אמריו ונשתה בצמא את דבריו ונשאף כל הגה היוצא מפיו להבין דברי ראש כל החכמים שלמה המלך וחידותיו וה׳ יאר עינינו בתורתו ויכון לבבינו לאהבה וליראה אותו ולתת כבוד לשמו ולהוקיר דברי חכז״ל מפז ומוצא פיהם מכתם אופיר אשר בכבודם נתאמר ומפיהם אנו חיים עד כי יבא שילה ובא לציון גואל במהרה בימינו ואז עינינו תחזינה את מורינו אמן.

בישע אלקים יום ג׳ ג׳ סיון שנת תרמ״ד לפ״ק פה פראנקפורט על נהר מיין יע״א.

המוציאו לאור.

מעות לתקון

קפיט׳ א׳ (יט) מעשיז צ״ל מעשיו: (כ״ב) היז צ״ל היו: ב׳ (טו) נכונים כנראה צ״ל נבונים: (כ) למען תלך בדרך טובים. הטעם יסרתיך ממנו בעבור שתלך בדרך טובים כצ״ל: ג׳ (י״ג) אשר צ״ל אשרי: ז׳ (י) ארם צ״ל אדם: צד 7 ה׳ צ״ל ח׳: ח׳ (ז״) צ״ל (ו): (יג) יבא צ״ל ובא: (טז) עקרו צ״ל ועקרו: (ל) נאמנה צ״ל באמנה: ט׳ (ו) ותחתיו צ״ל ותחיו: י׳ (ד) במו צ״ל כמו: (ט) ידע צ״ל יודע: י״א נדלג „(ו) צדקות. ובהות. הטעם ובעבור הות בוגדים שיעשו ילכדו״: (ז) אברה צ״ל אבדה: (ט׳) חפה צ״ל מפה: (י״ב) יבוז צ״ל יבוזו: (ט״ו) בדבור צ״ל בעבור: (כ״א) הוא רעה צ״ל הוא רע: י״ב (כ״ה) ישתנה צ״ל ישחנה: י״ג (ו׳) הרשע צ״ל ורשעה ובכת״י והרשע ט״ס: (ט) יאמר צ״ל יאיר: (יט) שים לעשות צ״ל שים לאיש לעשות: תאותי צ״ל תאותו: ט״ו (ו׳) רשע נעכרת צ״ל רשע הבית נעכרת: ובתבואות צ״ל ובתבואת: (י״ט) הוא צ״ל היא: איני צ״ל אינו: ט״ז (ב) תכינם כנראה צ״ל מבינם: (כז) תוארי צ״ל תואר: י״ז (א) הבית צ״ל מבית: וה צ״ל זה: י״ח (ד׳) והטעם נכבד צ״ל והטעם דברי נכבד: (כב) ויפיק צ״ל ויפק: כ׳ (א) בקלרם ואף צ״ל בקלרה כמ׳ ואף: (ט) ממשפטו צ״ל משפטו: (כו) ליי צ״ל יי: אומר צ״ל אומ׳: כ״א (י״ח) נופל צ״ל כופר: (כ״י) צ״ל (כו): כ״ב (כ״א ז) צ״ל (כ״א ל): לבא צ״ל לבוא: כ״ב (ה) והפחים רמז צ״ל והפחים והוא רמז: כדרכו צ״ל בדרכו: (י״ד) באנשים צ״ל האנשים: (י״ז) יאמר צ״ל ואמר: (כ״ג) וינזלו כמוהו צ״ל ויגזל וכמוהו: גוזלים צ״ל גוזליהם: כ״ג (ו) תתמו צ״ל תתאו: (ח) ראו צ״ל ראוי: (כ) אפיקורסין צ״ל אפיקורוסין: מכאן והלאה הכל מתוקן בכנים במקומו ב״ה והמבין את כובד העבודה ידיננו לכף זכות וה׳ יצילנו משגיאות ויבינינו בתורתו:

פירוש משלי של ראב"ע

קפיט' א'

(א) משלי שלמה. ששה הפסוקים הם פתיחה לספרו להורות המשלים למה עשאם: (ב) לדעת. והטעם לדעת חכמה ומוסר עשה המשלים גם להבין האדם אמרי בינה: (ג) לקחת. והטעם גם עשה לקחת מוסר האדם בדרכי האדם ומלת מוסר הראשון שהזכיר הוא בעניין החכמה שידבר אותה במוסר. ומלת השכל שם. ומשקלו המשל ופחד וטעמו כמו שכל ויחסר ממנו וי"ו: צדק ומשפט. הטעם ולעשות צדק ומשפט עשה המשלים: ומישרים. הוא פשרה שעושין מאיש לאיש. וכמוהו ובת מלך הנגב תבוא אל המלך מצפון לעשות מישרים: (ה) ישמע הכם. הטעם וזולת שיועילו אלה המשלים לפתאים ולנערים. יועילו לחכם כאשר ישמע אותם: ויוסיף לקח. ונבון שיבין דבר מתוך דבר: תחבולות יקנה. והטעם עצות וכמוהו כי בתחבולות תעשה לך מלחמה: (ו) להבין משל. כמו הלוך הלכו העצים למשוח. והעצים משל על האנשים שהלכו לבקש להן מלך. והמליצה הוא המשל. ובעבור שהם דמיונות ומשלים כל דבריו על כן החל במלת משל. וזה הספר עשהו בבחרותו. ועל כן אמ' מלך ישראל שהיתה אימתו מוטלת על הבריות ובשיר השירים לא הזכיר מלך כי אין מנהג בשיר: (ז) יראת. עתה כלל ואומ' כי יראת יי ראשית דעת. וחכמה ומוסר. והטעם כי היא ראש לכל דבר לדעת ואחריה ילמד וידע כל דבר וכל אלה הדברים אוילים בזו ע"כ אמר (ח) שמע בני מוסר אביך ואל תיטוש תורת אמך. וללמוד המלמדת אותך והמייסרת לדעת אותם: (ט) כי לוית. עניין חיבור ובא על משקל שביה ועקרו לוה. והוא מגזרת כי ילוה אישי אלי. והטעם כתפארת חן יהיו הם לראשך המוסר והחכמה: לגרגרותיך מגזרת גרון. והזכיר הגרגרת על גזירת רבים בעבור שהם טבעות הרבה: (י) בני אם יפתוך. מגזרת כי יפתה איש בתולה: אל תאבה ללכת עמהם. ועקרו אבה. וראוי להיות תאבה לולי הא"לף שהיא מאות הגרון והא"לף האחרונה במקום ה"א והוא על משקל תורה. והפיתוי הוא (יא) אם יאמרו נארבה לדם. טעמו לשפוך דם: נצפנה. טעמו נצפין עצמנו לשפוך דם נקי חנם: (יב) נבלעם. האנשים כמו השאול שיבלעם ותמימים יהיו נבלעם כיורדי

בור: (יג) כל הון יקר גם זה מן הפיתוי: (יד) גורלך תפיל בתוכנו פירושו שתקח חלקך עמנו בגורל או יהיה כיס אחד לכולנו: (טו) בני. עד כאן פיתוי וזה אזהרה כי (טז) לרע טעמ׳ לעשות רע: (יז) כי חנם מזורה הרשת. מבניין פעול מבניין פעל והיה ראוי להיות מזורה על משקל מצווה: בעיני כל בעל כנף. הם העופות שנראה להם כשיראו חיטה כשאינה מזורה הרשת בעבורם וכה יתפשו: (יח) והם לדמם יארובו. וכמו כן (יט) ארחות כל בוצע בצע שנראה לבוצע שלא יבא אליו רע על מעשיו הרעים והבצע נפש בעליו יקח שימות על בצעו: (כ) חכמות בחוץ תרונה. כמו שיסרתיך אני כן תיסרך החכמה: תרונה. ראוי להיות תרננה ועקרו רנן ובאה המילה יחידה עם רבות כמו בנות צעדה עלי שור: (כא) בראש הומיות. הטעם חסר ופירושו בראש דרך גבוה החכמות הומיות שישמעו אותם האנשים: בפתחי שערים. שהכל עוצרים שם: (כב) עד מתי. וזה היו אומרות עד מתי תאהבו פתי ללכת עמו. או מלת פתי שם כמו פתיות בשקל מרי: ולצים לצון חמדו להם. לעשות ומלת תאהבו הנכון להיותה מפעל על משקל אל תאחרו אותי וישוב הצרי לפתח: (כג) תשובו. אביעה. כמו אגידה וכמוהו יום ליום יביע: (כה) ותפרעו. מלשון חכמים למפרע: (כח) אז יקראונני. אלה הנו״נין נוספות: (ל) נאצו. כמו מאסו. ותוכחות נאץ לבו: (לא) ויאכלו מפרי דרכם. הרעה שיתן להם על מעשיהם הרעים וממועצותיהן הרעות ישבעו: (לב) כי משובת. מגזרת שובב ועיקרו שיב על משקל מהומה ופירושו חטאת הרשעים תהרגם: שלות. תרגום שגגה ועקרו שלה והיו״ו במקום ה״א על משקל שלוה:

קפיט׳ ב׳

(ה) אז תבין. דבוק למעלה. כלומ׳ אם תשמעו כל אלה ותלמוד אותם אז תבין יראת יי: ודעת אלהים תמצא. שתכיר הבורא במעשיו: (ז) יצפן. למד לישרים כמו בעבור והטעם יצפון בעבור הישרים שילמדו התושייה: והיא מגן להולכי תום. ההולכים בתמי׳: (ח) לנצור ארחות משפט. הטעם התושייה תועיל לך לנצור אורחות משפט: ודרך חסידיו ישמור השם כשמרם המשפט: (ט) אז תבין. הטעם כשתדע התושייה צדק ומשפט: מעגל. מגזרת מעגלי צדק והם פסיעות האדם: (י) כי תבוא. הטעם כשתדע החכמה והדעת לנפשך ינעם. והטעם בהם יהיה נועם לנפשך: (יא) מזמה. הטעם א׳ מזמה אם תדענה היא תשמור עליך שלא תכשל וככה תבונה תצרכה ודגשת הכ״ף בעבור האתנח: (יב) להצילך. הטעם יועילו לך להצילך מדרך רע ומאיש מדבר תהפוכות שלא תלמד מעשיו: (טו) אשר ארחותיהם עקשים. חבר בי״ת כלומ׳ אינם הולכים בדרך ישרה: עקשים. מגזרת עקש כמו עור אבל נשאר

הדגש בו: נלווים פי׳ מעותים ועקרו לוז על משקל נכונים: (טז) להצילך. ישוב למעלה למזמה. והטעם ג״כ המזימה תועיל לך להצילך מאשה זרה ונכריה כפול בטעם: (יז) העוזבת אלוף נעוריה. הוא בעל נעוריה: ברית אלהיה שכחה. שנ׳ בו לא תנאף: (יח) כי שחה. טעמו נטתה אל מות ביתה וסמוכה אליה ובית היא בכאן על לשון נקבה. ומלת שחה פעלה ועקרו שיח: ואל רפאים. פי׳ ואל מתים נטו מעגלותיה: (יט) כל באיה פירושו באים אליה: לא ישובון חיים כי שמה ימותו: (כ) למען תלך בדרך טובים: (כא) ישכנו ארץ. הרשעים ימותו והישרים ישבו בארץ: יותרו. מבניין נפעל נותר ועקרו יתר: (כב) יסחו. פי׳ יעקרו. והטעם יסחו הנוסחים אותם ממנו. וכמוהו ויאמר ליוסף. והוא במשקלו יתנו:

קפיט׳ ג׳

(א) בני יצור. מחסרי הנו״ן ועקרו נצר. כמו ידור: (ב) כי ארך ימים יוסיפו לך המצות ובאין על לשון זכר הנה: (ג) חסד ואמת. פירושו אל תרצה שיעזבוך אהבם ותרדפם אותם: קשרם. לזכר שלא תשכח אותם כטעם והיו לאות על ידך: כתבם. פי׳ כתוב אותם החסד והאמת על לוח לבך: (ד) ומצא חן. כטעם ותמצא. והטעם אם תעשה כן תמצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם: (ו) בכל דרכיך דעהו. הטעם בכל ענייניך דע השם שבזכירת שמו תעשה כל דבר: והוא יישר אורחותיך: (ח) רפאות. על משקל סכלות הטעם זאת שתבחר כשם תהי רפאות לשרך ופי׳ טיבורך. והרי״ש הניראת במילת שררך אגן הסהר היא נבלעת בדגשות ריש שלך ובלא כינוי יעשה ממנו שורר על משקל חדש ואמ׳ לשרך כי שם מוסר הגידים: שקוי. שם מלשון משקה: (י) וימלאו אסמיך. אוצרותיך: יפרוצו מן ויפרוץ האיש מאד. והטעם שם התירוש עד שירתה ויעלה למעלה ויצא להוץ:'(יא) (אל) מוסר. אל תקוץ מגזרת ואקוץ בם. והחולם והשרק אחד הם בתמורה. והטעם אם ייסרך לשמור מצוותיו אל תמאס בתוכחתו: (יב) כי וכאב את בן ירצה. כן ייסר הב״ה לאדם: (יג) אשר יפיק. כמו יוציא ועיקרו פיק מגזרת ויפק רצון מיי. והטעם שיפיק התבונה מאדם אחד וילמדנה: (יד) כי טוב סחרה מסחר מהחכמה: מסחר כסף ומחרוץ. פירושו זהב: (טז) ארך ימים. מביאה מימינה. ובשמאלה: (יז) נתיבותיה שלום. שלא יבואו בני אדם בה לידי מריבה כמו מסחורה אחרת: (יח) עץ חיים. חסר כ״ף כמו עץ חיים שמי שיאכל ממנו שיחיה יותר כן איש שיודע חכמה: ותמכיה. הטעם סומכי התורה: מאשר. כל אחד ואחד מן התומכים. והוא מגזרת כי אשרוני בנות: (יט) יי בחכמה יסד ארץ. הטעם ראה במה יקוה ונכבדת החכמה שהב״ה יסד בה ארץ: כונן. פועל מרובע עלום העין וכפול הלמד ומשפטו להיות פועל שלם;

(כ) בדעתו. השם חכמה תהומות נבקעו ונובעים המים למעלה: ירעפו. מגזרת הרעיפו. ופי׳ יזלו: (כא) יליזו. הדגש אשר בלמ״ד מביא הנח שהיה ביו״ד בתחילה כמו יקימו ישיבו הבאים היו״דין בקמץ להביא נח מהן ביניהן וככה משפט מלינים. והטעם שלא יסורו המצות מעיניך: (כג) אז תלך לבטח. כשתדע החכמה: תגוף. מחסרי הנו״ן ועקרו נגף כמ׳ תדור כטעם עם אבני השדה בריתיך: (כד) וערבה. מגזרת כי קולך ערב: (כה) אל. הטעם אם תבוא שואה לרשעים לא תפחד אתה: (כו) כי כסלך בשם הוא ישמור רגלך. ומלת כסלך כמ׳ תקותך. וכמוהו וישימו באלהים כסלם: (כז) אל. כלומ׳ אם יבוא לך אדם שתעשה לו חסד או צדקה אל תמנענו מבעליו העני הראוי לקבל הטובה: בהיות לאל. מגזרת יש לאל ידי והוא עניין חוזק והטעם שיש לך כח לתת לו: (כט) אל תחרוש. עניין מחשבה מגזרת לב חורש מחשבות און: (ל) אם לא גמלך. הטעם אם לא החל לעשות לך רעה וזה הלשון בא עם המחל לעשות טובה או רעה ועם המשלם ובפסוק אחר נמצא והוא הגמול אתם משלימין עלי ואם גומלין אתם עלי: (לא) אל תקנא. שתאמר אעשה כמוהו: (לב) כי תועבת י״י נלוז: ואת. במקום עם סודו כלומ׳ לישרים מגלה הב״ה סודו: (לג) מארת. ראוי להיות מאירת כמו מחתת דלים לו שאינה מקבל דגש ועקרו ארר ופירושו שתהיה מארת יי בבית רשע על כל מעשיו הרעים: (לד) אם לליצים. הטעם כאשר יליצו האנשים כן יליץ להם הב״ה וזהו כמו ילעג למו: (לה) כבוד חכמים ינחלו. שנחלת חכמים: וכסילים מרים קלון. כל אחד ואחד ירימו קלון לעצמם והוא נחלתם:

קפיט׳ ד׳

(ב) כי לקח טוב. פירושו תורה טובה לכם: (ג) כי בן הייתי לאבי. כלומ׳ אע״פ שהיו לו בנים אחרים אהבני על כולם: רך ויחיד לבני אימי. שלא היה לה בן אחר: (ד) וירני. אבי: (ו) אהביה. פירושו אוהב התורה: ותצרך. פירושו ותשמרך: (ז) ראשית חכמה. הטעם ראשית כל דבר היא החכמה על כן קנה החכמה: (ח) סלסליה. פירושו רוממה. מגזרת סולו לרוכב בערבות: (ט) תמגנך. מגזרת אשר מגן צריך בידיך והוא עניין מסירה ונתינה. והטעם תמגן לך: (יב) לא יצר צעדך. והטעם מי שיצר צעדו קרוב לנפילה: (יד) ואל תאשר. אל תדרוך. מגזרת שפכה אשורי: (טו) פרעהו. מלשון למפרע. ופירושו אל תלך בדרך שהולך בה: שטה מעליו. פירושו נטה מעליו. מגזרת כי תשטה אשתו: (טז) כי לא ישנו. בשקל יפעלו. בשקל יראו מיי בא היו״ד במאריך להביא פ״א הפועל ועקרו ישן: (יז) לחמו. מגזרת לחם. ופירושו כמו אכלו: (יח) וארח כאור נוגה. יאור כאור נוגה ואור

שם במקום פועל ופירושו מאיר: נכון היום. פירושו תכונת היום והוא שם והנ"ון נוספת ללא דבר. ויש אומרים כי הוא מבניין נפעל והוא סמוך: (יט) כאפילה כמו חשך. כלומ' שלא ידעו במה יכשלו בחושך ויפלו. אבל הצדיקים שיש להם אור לא יפלו בדרכם: (כ) הט. ציווי כמ' הטה כמ' הך את עפר הארץ: (כא) יליזו. פירושו יסורו. והוא מגזרת ונלווים במעגלותם. וכבר פירשתיו בדקדוק למעלה: (כב) מוצאיהם. פועליהם. מגזרת מצא: (כג) מכל משמר. פירושו יותר מכל משמר נצור לבך שלא יחשוב רעה. וי"א מכל משמר שראוי להשמר נצור לבך: (כד) ולזות. ראוי להיות לזוית בשקל עקשות ועקרו לזה: (כה) עיניך לנכח יביטו. הטעם הבט הדבר קודם שתעשה: יישירו. בא שלם כמו אייסרם כשמע לעדתם מגזרת הישר לפני דרכך וגם זה בא שלם: (כו) פלס. פי' שקול. כלומ' אם תרצה לעשות כלום ראה מה יהיה באחריתו ואז יכוננו דרכך: (כז) אל תט. כלומ' אל תט מדרכי ומצותי לימין ולא לשמאל:

קפיט' ה'

(ב) לשמור מזימות. כלומ' קודם שתעשה מעשיך חשוב בהן: ודעת. אינו סמוך. כלומ' שפתיך ישמרו דעת שתבין איך תדבר: (ג) כי נפת. מעלומי העין כמ' בשת ועקרו ניף מגזרת ומתוקים מדבש ונפת צופים: תטפנה. מחסרי הנ"ון כמ' תפלנה ועקרו נטף. והוא מגזרת יטפו ההרים עסים ופירושו יזלו: משמן. המם כמ' יותר כמ' מזקנים אתבונן: (ה) שאול. חסר בי"ת. והטעם בשאול צעדיה יתמוכו וחברו כי ששת ימים והנמצא בית יי' שהיו ראויים להיות בששת בבית יי: (ו) ארח חיים פן תפלס. פי' ר"ש ז"ל אל תשקול ארח חיים אצל אותה אשה זרה לאמר אי זה דרך לעשות או זו או זו כי מעגלות הזונה נעו אל שאול ולא תדע להזהר עד שתגיע ותפול: (ט) פן תתן לאחרים הודך. כלומ' שיירשו אחרים עמלך וחייליך והפסוק הבא מוסיף לפרש: (י) פן ישבעו זרים כחך ועצבך. כלומ' עמלך: (יא) ונהמת באחריתך. ופירושו שתקונן ותתחרט על מעשיך הרעים: (יב) ואמרתי איך שנאתי מוסר: נאץ כמ' מאס: (יג) מורי. כמו מלמדי: (יד) כמעט. הטעם כדבר מעט שהייתי בעולם הייתי בכל הרע הזה: (טו) שתה מים מבורך. רמז שלא תשכב עם אשה אחרת: (טז) יפוצו מעיינותיך. פירושו צאצאיך. ודמה אותם למים בעבור שאמ' שתה מים מבורך: (יז) יהיו לך לבדך. רמז שלא תזנה אשתך: (יח) יהי מקורך ברוך. אם תשמור נפשך מזאת: (יט) תשגא. כמ' תתענג. וכמוהו (כ) ולמה תשגא בני בזרה והם מגזרת שגיון לדוד או מגזרת שגגה: (כא) נכח. כלומ' שיראה כל מה שיעשה האדם: (כב) עונותיו

ילכדונו. מלה זרה והיה ראוי להיות ילכדוהו כמו ישמרוהו ואין דומה לו בפעלים: יתמך. כמ׳ יסמך. והטעם שיתלה בהם:

קפיט׳ ו׳

(א) בני אם ערבת לריעך. שהייתה ערב לאחד בעבור חבירך: תקעת. שתשית ידך על ידו לאמת דבריך כמנהג: (ב) נוקשת. מבניין נפעל. מגזרת מוקש: (ג) כי באת. שהבאת כפיך על כף רעיך: לך התרפס עניין פיוס ובלעז אפגאר. וכמוהו מתרפס ברצי כסף. וי״מ אותם מעניין בזוין ומרמס מלשון ארמית ברגלה רפסה ופירושו שתבזה עצמך לפניו שלא יקח משכונך: ורהב. מגזרת ירהבו הנער בזקן: (ה) הנצל. דבק עם הפסוק שלמעלה. כלומ׳ אל תתן שינה לעיניך עד שתנצל מיד רעיך כצבי מיד שירצה האדם ללקוח ויצל עצמו מידו: יקוש. שם פח כמ׳ בשך יקושים: (ז) שוטר. כמ׳ שופטים ושוטרי׳: (ח) אגרה. כמ׳ אספה מגזרת ולא תאגור: (יא) ובא כמהלך. כלומ׳ אם יבוא כאיש מהלך רשך ומחסורך תהיה להם אתה כאיש מגן שלא יוכלו לגעת בך: (יג) קורץ. מגזרת יקרצו עין. והטעם רומז ובלעז גינר: מולל. מעניין קורץ: מורה. כמו מלמד: (יד) חורש רע. כמ׳ חושב רע: מדינים. עניין מריבה: (יט) יפיח. כמ׳ ידבר. כלומ׳ שידבר כזבים כדי להרוג האנשים: (כא) קשרם וענדם מעניין אחד. ופירוש קשרם על לבך תמיד בנסתר וענדם על גרגרותיך בגלוי: (כב) תנחה. כלומ׳ תנחה אותך התורה בדרך ישרה: תשיחך. פירושו תדבר עמך: (כה) בעפעפיה. כלומ׳ שתקרוץ אליה למצוא חן בעיניך: (כו) כי בעד. כלומ׳ בעבו׳ אשה זונה יבא האדם לעניות עד שיאכל ככר לחם מאחרים. רק השוכב עם אשת איש יבוא לידי מיתה וזה טעם נפש יקרה תצוד וזהו המשל: (כז) היחתה איש בגחלים. (כח) אם יהלוך. (כט) כן (תבוא) [הבא] על אשת רעהו לא ינקה. שלא יבוא לידי מקרה רע. והשנים פירושים הם מפורשים בתמיה. ומלת היחתה מבניין פעל קל ופתח היו״ד במקום חירק והוא מגזרת גחלים אתה חותה על ראשו וזה שאמרנו בעבור שלא נמצא פועל אחר מבניין הפעיל ממנו החתה כמ׳ הרבה. ומלת תכוניה. מגזרת כויה והוא מבניין נפעל: (ל) לא יבוזו לגנב כי יגנוב. כלומ׳ בעבור שאין לו מה יאכל: (לא) ונמצא. כלומ׳ אם נמצא הגנב בגניבתו לא יומת רק ישלם שבעתים או כל הון ביתו יתן רק (לב) נואף אשה חסר ומי׳ שרוצה להשחית את נפשו יעשה כל זאת וגם (לג) נגע וקלון ימצא: (לד) כי קנאה. כלומ׳ הקנאה לאיש כשישכב אחר עם אשתו תתן לו חמה ולא יחמול על השוכב ביום נקם: (לה) לא ישא. כלומ׳ אם

יתן כל כפר שלא יהרגהו ולא יקחנו עד שיקום ממנו כמ׳ שעושין מן הגנב כי יותר קשה הניאוף מן הגניבה:

קפיט׳ ז׳

(ב) כאישון פירושו בת עין: (ד) ומודע. כמו קרוב כלומ׳ שתחבב: (ה) לשומרך. כלומר החכמה והבינה תשמור אותך מאשה זרה ונכריה: (ו) כי בחלון ביתי. הוא עניין משל שיבין שיביא שלמה על הפתאים: (ט) בנשף. כלומ׳ באי זו שעה יבוא לביתה בנשף בערב יום: (י) שית זונה. שתשית עצמה לקראת הנואף. ומלת שית מקור: ונצורת לב. כמ׳ חרבת לב. שאין לה שכל והוא שם התואר מגורת ובנצורים ילינו. כעיר נצורה. ור׳ יונה ז״ל פי׳ ונצורת לב שאין אדם יכול להערים עליה ויהיה מגזרת מכל משמר נצור לבך: (יא) הומיה כלומ׳ הזונה היא הומיה וסוררת שלא תוכל לשכן בביתה ומבקשת הנואפים: (יג) העזה. היה ראוי להיות הוי״ן דגושה כמו הסבה ועקרו עזז סבב והוא מבניין הפעיל העז ושלם העזיז כמ׳ הפעיל: (יד) היום שלמתי נדרי. כלומ׳ בעבור שראיתיך והטעם כי נדרים עשיתי על ראות פניך ועתה אשלם אותם: (טז) חטובות [אטון]. מלשון תרגום מיתריהם אטוניהון ופירושו חבלים: (יז) נפתי. כלומ׳ הזלתי משכבי מגזרת גשם נדבות תניף אלהים ופירושו להריח הסדינים ריח טוב: (יח) דודים. כמ׳ אהבים: נתעלסה. עניין שמחה וכמוהו ולא יעלוס: (כ) הכסא. כלומ׳ לזמן ידוע כמו תקעו שופר בכסא: (כא) ברב לקחה. כלומ׳ בטעם אמריה: (כב) כשור אל טבח. כלומר שיבא פתאום לטבח: וכעכס. מגזרת תעכסנה והוא מכה שמשמעת קול. וי״א כי עכס כבל ברזל והטעם שקשה כעכס האויל אל מוסרו להביא רגליו בו כן קשה להביא הנואף למוסר: (כג) עד יפלח. העניין יבקע. מגזרת פולח ובוקע בארץ: כמהר צפור. לבוא אל פח מהרה ולא ידע כי בנפשו הוא כן הפתי לא ידע עד שתמיתנו הזונה: (כה) אל ישט. ראוי להיות ישטה כמו ישת ישתה מגזרת שטה מעליו ועבור: (כו) ועצומים כמו חזקים:

קפיט׳ ח׳

(א) הלא חכמה. אלה הפסוקים מפורשים למעלה: (ו) שמעו כי נגידים אדבר. כלומ׳ דברים נגידים אדבר: (ח) בצדק כל אמרי פי פי׳ אין בהם דבר נפתל ועקש: (ט) נכוחים. שם התואר על משקל גדולים. ופירוש ישרים וטעמ׳ למבין אותן: (י) ודעת מחרוץ. במקום יותר: (יב) שכנתי ערמה. כלומ׳ עם אנשי מרמה: ודעת מזימות אמצא. כשאני שוכן עם אנשי ערמה והטעם רוצה לומ׳ כי האנשים מוצאין מזימות ודברים עמוקים כשהן יודעין אותי: (יג) יראת

יי. הטעם יראת יי היא לשנאת איש רע והוא מקור יבא על דרך בעלי הה״א כמו מלאת ימי נזרו: (יד) לי גבורה. הטעם שבי יתגברו האנשים: (טו) בי מלכים ימלוכו. הטעם בעבורי: (טז) שרים ישורו. בשקל יסובו וראוי להיות ישררו כמו ישמרו רק הרי״ש אינה ראויה להדגש עקרו שרר והוא מבניין פעל קל: (יז) אני. זה יאמר החכמה והטעם מי שילמדני אהב ומלת אהב ראויה להיות אאהב על משקל ואחר עד עתה ועקרו אהב אחר: ומשחרי. פירושו שיקומו בבקר ללמוד אותי ימצאונני: (יח) עושר וכבוד. הטעם אותי יש לו בעבורי עושר וכבוד: הון עתק פי׳ גדול. והוא מגזרת ועתיק יומין שיש לו ימים רבים והוא שם התואר בשקל שמן גדל: (כ) בארח צדקה. כלומ׳ עם אנשים שיעשו צדקה אהלך: בתוך נתיבות. כפל לשון: (כא) להנחיל אהבי יש. הטעם לתת נחלה לאוהבי יש לי כח אם ילמדוני: ואוצרותיהם אמלא מטוב: (כב) יי קנני. שבה החכמה לשבח עצמה: ראשית דרכו. כלומ׳ שלא היה בעולם כי אם חכמה ובה ברא הכל: (כג) מעולם. המ״ם כמו יותר כמ״ם מזקנים אתבונן ופירושו יותר. מעולם. הטעם רוצה לומ׳ טרם שיהיה העולם ובריותיו והפסוק העליון מורה זה הפירוש והבאים אחריו וכמוהו גם מיום אני הוא טרם היות יום: נסכתי. מגזרת נסכתי מלכי. והוא מבניין נפעל מחסרי הנו״ן ועל תשלומו ננסכתי. ומ״ם מקדמי כטעם מ״ם מעולם והטעם היות קדמי ארץ: (כד) חוללתי. מבניין פועל שלא הזכר שם פועלו מפועל מרובע בשקל כוננתי ועקרו חיל: נכבדי מים. ריבוי מים והנו״ן נוספת כנו״ן נפתולי אלהים נפתלתי והוא כטעם ואברם כבד מאד: (כה) הוטבעו. מבניין הופעל על משקל החבאו ועקרו טבע: (כז) בחקו. מפעל קל ובא ברפה הקוף והשלם בחקקו בשקל בשמרו: (כח) באמצו. מבניין פעל והטעם שיהיו עומדים לעד: בעזוז. מגזרת עזוז וגיבור. ופירושו שלא יצאו המים ממקומם: (כט) בשומו לים חוקו. כמ׳ שנ׳ אשר שם גבול לים לא יעבור: פיו. כמ׳ שפתיו: (ל) ואהיה אצלו אמון. שם והטעם באמון. והטעם שהאמנתי וגדלתי אותו. כטעם נאמנה אתו והוא בשקל גאון: (לא) משחקת בתבל. הטעם אחר שברא העולם הייתי משחקת בתבל ארצו ושעשועי: (לג) אל תפרעו. מלשון רבנן למפרע: (לד) לשמור. הטעם שיאמר לפתח אם יוכל לדבר עמו: (לה) ויפק. כמו ויוציא ובמקום אחר נמצא יפיק תבונה והוא מבניין הפעיל ועקרו פיק: (לו) וחוטאי. הטעם החוטא אלי: חומס נפשו וכל משנאיו אהבו מות:

קפיט׳ ט׳

(ד) מי פתי. הטעם אחר שבנתה ביתה החכמה אמ׳ מי פתי

יסור הנה וזה משל כתלמיד חכם שרוצה ללמד לאחרים שיסדר החכמה והספרים ואחרי כן ילמד אותם לתלמידים: (ה) לכו [לחמו] בלחמי. פירושו מן לחמי והבי"ת במקום מן כבי"ת ומאומה לא ישא בעמלו שהוא מקום מן: (ו) יעזבו. הטעם עזבו האנשים פתאים ולא תלכו עמהם. וי"א עזבו הפתאים הפתיות וחיו הטעם ותחתיו כמו ומות בהר: ואשרו. מפעל קל בשקל שמרו ופי׳ צעדו: (ז) יסר לץ. מגזרת מוסר והטעם המיסר אותו לקח לו קלון שיחרפנו וכן מי שאומר לרשע מומו יקח לו קלון. וי"א מוכיח לרשע הוא רוצה לשמע מומו שנאמ׳ לו הרשע אבל אתם לא תהיו כליצים שתחרפוני: (ט) תן לחכם. מוסר ויחכם עוד: (י) קדושים. שם התואר להב"ה. וטעם ודעת אלהים קדושים היא הבינה הנכונה. ומצאנו במקום אחר כי אלהים קדושים הוא והפסוק כפול בטעם: (יג) אשת כסילות. והטעם אני אמרתי לך זה אבל אשת כסילות ואשת פתיות תאמר לך זה: ובל ידעה מה. פירושו מאומה וכמוהו וחכמת מה להם: (יז) מים גנובים ימתקו. בעת עצירה שאין נמצא מים: ולחם סתרים ינעם בעת הרעב כאשר יאכל אדם בסתר שלא יגזלו לו הלחם והמים ככה ימתק משכב אשה אחרת העשוי בסתר: (יח) ולא ידע. האיש: כי רפאים שם. והטעם מתים שימותו בפשעה קרואים שלה:

קפיט׳ י׳

(ב) לא יועילו אוצרות רשע. לאדם ביום אידו רק אם הם מקובצים בצדקה היא תצילם ממות: (ג) והות רשעים. שעשועים היא תהדוף אותם ומלת תהדוף כמ׳ להדוף: (ד) רש. הטעם העושה כף רמיה לשקול בו יהיה רש באחרונה ומלת כף במו מאזנים מטעם מקומו והמשקל דומה לכף: ויד חרוצים. הנאמנים העושים ביושר כל מלאכתם ידם תעשירם. ומלת חרוצים מגזרת כן משפטיך אתה חרצת: (ה) אגר בקיץ. מגזרת ולא תאגור אגרה בקציר מאכלה והכל עניין אסיפה: נרדם. מגזרת מהלך נרדם: בן מביש. עצמו שילך בשערים שיתנו לו: (ו) ופי רשעים יכסה [יכסה] חמס. עד שיראה עד שילשין וי"א שהחמס יכסה פיהם: (ז) זכר. ושם רשעים ירקב. שלא יזכור כמו עץ רקבון והכל עניין כילוי: (ח) חכם לב יקח. כמו ילמוד והוא מגזרת כי לקח טוב: ואויל שפתים שידבר הרבה: ילבט. טעמו יכשל והוא מבניין נפעל ועקרו לבט: (ט) הולך בתום. שילך בדרך ישרה ילך בטח: ומעקש. מעות דרכיו שלא ילך בדרך ישרה: ידע. פירושו ישבר והיא מגזרת ויודע בהם את אנשי סוכות: (י) קורץ. מגזרת קורץ בעיניו: יתן עצבת. שיבוא לידי עצבון בעבור שהיא תועבת יי: (יא) מקור חיים. כלומ׳ כמקור חיים שמקיר חיים בעולם בדבריו

הטובים: (יב) שנאה. הטעם השנאה תעורר מדנים שיבא לידי תגרה ומלת תעורר בשקל תכונן והוא מפועל מרובע ומלת מדנים מגזרת מדון והכל עניין מלחמה: (יג) בלב [בשפתי נבון] תמצא חכמה. שילמוד אותה: ושבט (לא) [לגו] חסר לב. שאינינו יודע לומ׳ אותה: (יד) ופי אויל. חסר בי״ת והטעם ובפי אויל נמצא דבר רע שתהיה לו מחתה קרובה: (טו) מחתת דלים. פירושו רישם ועניים היא מחתתם: (טז) פעלת צדיק. הוא בעבור שיהיה יותר: תבואת רשע. פי׳ פעלת רשע שהוא עושה ומעשיו יהיו לחטאת: (יז) ועוזב תוכחת מאיש מתעה היא ארח חיים: (יח) דבה. מגזרת דבתם רעה; (יט) ברוב דברים. הטעם מי שידבר הרב׃ לא יחדל שלא יבא פשע בדבריו: והושך שפתיו. שלא ידבר הוא המשכיל: (כ) כסף נבחר. הטעם ככסף נבחר כן פי צדיק שידבר דברים צרופים ונבחרים רק בלב הרשעים: כמעט. הוא הלשון בעיניהם שמבזים אותו: (כא) שפתי צדיק ירעו רבים. הטעם ילמדו אנשים רבים והוא מגזרת ורעו אתכם דעה והשכל: ואוילים בחסר לב ימותו. בעבור שלא ילמדו חכמה: (כב) ברכת יי. הטעם ברכה שתבא מאת השם על פי מזלו או על פי מעשיו הטובים היא תעשיר האדם: ולא יוסיף עצב עמה. שלא תבא אליו בעצבון: (כג) כשחוק לכסיל. הטעם כשחוק הוא בעיניו כשיעשה זמה. ומלת זמה כמו זמה היא כן שחוק לאיש חכמה תבונה שהוא שמח בה: (כד) מגורת. מגזרת ומגורותם אביא להם ופי׳ מן הדבר אשר יפחד יבא אליו. רק תאות צדיק יתן הב״ה: (כז) ושנות רשעים. מגזרת שנה: תקצרנה. בעבור שאין הולכין בדרך ישר: (ל) ימוט. מבניין נפעל בשקל יכון: (לא) פי צדיק ינוב חכמה. כלומ׳ ירבה החכמה. והוא מגזרת עוד ינובון בשיבה: (לב) שפתי צדיק [ידעון רצון] לשום שלום בין איש לאיש: ופי רשעים. ידבר תהפוכות בין איש לאיש:

קפיט׳ י״א

(ב) בא זדון. הטעם כשיבוא איש זדון בעולם יביא עמו קלון וכשיבא איש צנוע בעולם יביא עמו חכמה: (ג) וסלף בוגדים. מגזרת ויסלף דברי צדיקים: ישדם. הטעם ישוד אותם: (ז) במות. כשימות אדם רשע אבדה תקותו מן העולם הבא: ותוחלת. איש אונים אבדה והוא מגזרת און: (ח) צדיק מצרה נחלץ. מגזרת יחלצון ידידיך והוא מבניין נפעל: ויבא רשע תחתיו. של צדיק: (ט) בפה חנף. הטעם החנף ישחית בפה רעהו שילשין אותו לאחרים וצדיקים בדעתם יחלצו מן החנף והטעם בדבריהם הטובים יצילו עצמם ממנו: (יא) בברכת. ובפי רשעים תהרוס הקריה שילשינו האדם אשר בה: (יב) בז לרעהו הוא חסר לב: ואיש תבונות יחריש כאשר יבוזו אותו: (יד) באין

תחבולות. בעבור שאין לו יועצים יפול עם: ותשועה. תבא ברוב
יועץ: (טו) רע ירוע. רע נמצא פתוח ועל כן יהיה מפעלי הכפל
בשקל נשקו בר ושרשם רעע ברר וה״א מלשון ארמית וכפרזלא דמרעע
כל אילין גם מלשון של העברית תרועם בשבט ברזל ומלת ירוע
מבניין נפעל מזאת הגזירה וראוי להיות כמו יכון לולי הרי״ש שאינה
מקבלת דגשות והוא מבניין נפעל ופירושו שבר ישבר בדבור שערב
זר והטעם שיבא אל ביתו לקחת משכונו: ושונא. אנשים תוקעים.
והטעם שאינו רוצה לעשות ערבות כמוהן ישכון לבטח: (טז) אשת
חן תתמוך. כמו תסמוך. והטעם היא תתמך אותו במעשים הטובים:
ועריצים יתמכו עושר. בשחד שיקחו יקבצו ממון: (יז) גומל. מגזרת
ויגמול שקדים. והטעם איש חסד גומל נפשו שיעשה מעשים טובים:
ואיש אכזרי עוכר שארו. שהולך אחר תאות הבשר. ומלת שארו כמ׳
בשר מגזרת אם יכין שאר לעמו: (יח) רשע עושה פעולת שקר. שלא
יעשה כי אם מעשים רעים: וזורע צדקה. היא פעולת אמת ויקבל אדם
שכר טוב ממנה: (יט) כן. כאשר העושה צדקה בעבור חיים שירבו
לו כן מרדף רעה למותו: (כ) תועבת. עקשי לב שלבו מעוות:
(כא) יד ליד לא ינקה. איש רע שאם יעשה הוא רעה מיד יביא לו
השם רעה: (כב) נזם. הטעם כנזם זהב: וסרת טעם. שאין לה דעת:
(כג) תאות צדיקים. לעשות טוב ותקות רשעים לעשות עברה: (כד) יש
מפזר. שעושה צדקות: וחושך מיושר אך למחסור. שיבא אליו:
(כה) נפש ברכה. הנותן מברכותיה לעניים תדושן על ברכתו: ומרוה.
האנשים: גם הוא יורה. מגזרת כי אם הרוה את הארץ גם הוא נקרא
יורה מגזרת יורה ומלקוש: (כו) מונע בר. שלא ימכרהו בעת הצורך
שהוא יקר: יקבוהו לאום. והטעם יקללהו העם שהם רעבים: (כז) שוחר
טוב. לעשות טוב. והטעם שיקדים עצמו לעשותו: יבקש רצון. מהב״ה:
(כט) עוכר. ועבד הוא האויל לחכם לב: (ל) פרי צדיק. חכמתו כעץ
חיים להאריך נפשו בעולם: ולוקח. מלמד מגזרת כי לקח טוב נתתי
להם תורתי אל תעזובו: (לא) הן צדיק. הרעות שעשה בארץ ישלם לו:

קפיט׳ י״ב

(ב) טוב. הטעם איש טוב יפיק רצון מיי: ואיש מזימות ירשיע.
הטעם איש מחשבות רעות ירשיע תמיד. וי״א שהוא כמ׳ זמות:
(ד) אשת. וכרקב בעצמותיו. מהבעל כאשר היא מבישה שיש לבעל
כלימה ובושת: (ה) מחשבות צדיקים. לעשות משפט: תחבולות.
כמו מחשבות: (ו) דברי רשעים. לארוב דם: (ז) הפוך רשעים.
הטעם הב״ה יהפוך אותם שיוציאם מזה העולם: ואינם. שלא יהיה
לו זכר בעולם: ובית צדיקים יעמד. שיהיה לו זכר לעולם: (יב) חמד.

מצוד. מגורת מצודים (וחכמים) [והרמים] רשם שם בטעם רעות: ושרש צדיקים יתן. שלא יוכל הרשע להשחיתם: (יג) בפשע שפתים. יבא מוקש רע: ויצא. צדיק מאותה צרה בזכותו: (טו) אויל ביום. שיתקוטט עם חבירו יודע כעסו אם הוא סבלן: (יח) יש בוטה. מגורת לבטא בשפתים. והטעם יש איש מבטא בשפתים ומפרש דבר רע עם פיו להלשין חבירו שהוא כמדקרות חרב שממית אותו ומדקרות מגורת כל הנמצא ידקר: (יט) שפת אמת תכון לעד. הטעם תעמוד בשלוה לעד: ועד ארגיעה. כמו רגע כי הוא שם והאלף נוסף והטעם יאבד מן העולם: (כ) מרמה. חורשי. כמו הושבי: (כא) לא יאנה. מגורת אנה לידו. והטעם לא יקרה לו שום און והטעם שום רעה בעולם: ורשעים מלאו רע. הטעם יהיו מלאים מכל דבר רע: (כג) אדם. יקרא אולת. שיודיע לאנשים אולתו. (כד) יד חרוצים. ישרים מגורת כן משפטיך אתה חרצת. ויד רמייה תהיה למס. והוא מגורת וימס לבב העם: (כה) דאגה. הטעם כאשר יהיה דאגה בלב איש ישתנה הדאגה מלבו ובדבר טוב ישמחנה הדאגה שישיבנה לשמחה. וזאת היא רפואתו וכמוהו לפניו תדוץ דאבה והטעם תשוב הדיצה דאגה לפניו: (כו) יתר. מגורת יתרון והוא שם התואר והטעם יתרון טוב יהיה לו יותר מחברו לצדיק על צדקו או הטעם כי צדקתו תציל אותו אבל הרשעים דרכם תתעה אותם: (כז) לא יחרוך. מלשון ארמית ושער ראשיהון לא התחרך. והטעם לא יבשל איש רמיה צידו והטעם לא יוכל להעמיד אותה עמו כי מהרה יאבד ממנו. ויש מפרש יחרוך עניין ישרוף כמו אשר עושים הציידים ששורפים כנפי העופות בעבור שישארו עמם שלא יעופו. והטעם איש רמיה לא יוכל לעשות כן ורוצה לומ׳ כי כל מה שיגול יאבד: (כח) בארח צדקה. הטעם מי שיעשה צדקה יהיה לו חיים ובדרך נתיבתה (מהצעקה) [מהצדקה] לא ימצא מות ומלת אל כמו לא וה״א נתיבה צריך להיות במפיק:

קפיט׳ י״ג

(א) בן חכם. הטעם בן חכם ישמע מוסר אב: (ב) מפרי פי איש. מדבריו הטובים המועילים לבני העולם יאכל טוב: בוגדים. תאכל שכר החמס שהוא עושה: (ג) נוצר פיו. מדבר דבר שאינו: שומר נפשו. מכל רעה: פושק. כמו פתח כמו ותפשקי את רגליך והטעם פותח שפתיו לדבר דבר שאינו ראוי לאמר תבא מחתה לו: (ד) מתאוה. נפשו של העצל ואין. לא ימצא מה יאכל מפני עצלותו שאינינו מטריח עצמו בעבור מחיתו: ונפש חרוצים. הם הנאמנים העושים בזריזות כל מלאכתם: תדושן. והוא מגורת ורויתי נפש הכהנים דשן והכל עניין שומן: (ה) דבר. ורשע יבאיש ויחפיר. החפץ דבר

שקר: (ו) צדקה. הטעם תצור הצדקה מי שהוא תם דרך ההולך דרך ישרה: הרשע תסלף איש חטאת. ומלת תסלף כמ׳ תעוית כמ׳ ויסלף דברי צדיקים: (ז) יש מתעשר. הטעם שאדם שהוא עשיר: ואין כל. שלא ישאר לו מאומה באחרונה. ויש אדם שהוא מתרושש ועני ויש לו הון רב אחרי כן. והפסוק דבק בעליון ובתחתון והטעם כי העושר תלוי במזל על כן בעודנו עמו נותן עצה החכם שיעשה צדקה ממנו. כי (ח) כופר נפש איש עשרו. שיצילנו מפגע רע: ורש. לא ישמע גערה אם לא יעשה צדקה כי אין לו מה יתן רק העשיר ישמע כל היום גערות אם לא יעשה צדק או הטעם כפר הנפש איש שיפדהו מיד ארבו שתפסהו רק רש לא ישמע גערה כי אין לו ארבים ועל הפירוש הזה השני הפסוק עומד בפני עצמו ואינו דבק למעלה: (ט) אור צדיקים ישמח. כטעם יאמר. וכמוהו ישיש כגבור לרוץ ארח: ונר רשעים. היא הנשמה המאירה פני הגוף כנר: (י) רק בזדון. זה הפסוק דבק עם הפסוק שלמעלה ממנו והטעם כי כל אחד מן הרשעים יתן מריבה בין איש לאיש חנם שלא ידע למה רק בעבור זדון שיש בו ומלת זדון פירוש רשע. ומלת מצה מגזרת אנשי מצותך והכל עניין מריבה עם אנשים יש הכמים שלא יתנו מצה ולא יריבו: (יא) הון. שבא מהבל ומשקר ימעט ויאבד: וקובץ על יד שייגע בו בידיו אותו האיש ירבה על שבא מאמונה ומטרה גופו: (יב) תוחלת. כמו תקוה מגזרת לא ייחל לבני אדם תוחלת שיש לאדם על דבר אחר והיא מאוחרת: מחלה לב. ומלת מחלה פועלה מבניין הפעיל החלה כמ׳ שנעשה מן הרבה הפועלה לנקבה מרבה והוא מגזרת חולי. וכעץ חיים היא ללב התאוה כאשר היא באה בעתה: (יג) בז. לדבר מצוה יחבל לו ומלת יחבל תרגו׳ ישחית: ישולם. מגזרת שלום: (יד) תורת חכם. היא כמקור חיים שמורה אליו לסור ממוקשי מות: (טו) שכל טוב יתן חן. לאדם על דבריו: ודרך בוגדים איתן. הטעם שהוא חזק וקשה שאין להם שכל: (טז) כל ערום יעשה. דבריו בדעת כמו והנחש היה ערום: וכסיל. פי׳ אולת שמודיע אולתו לרבים: (יז) מלאך. שהוא רשע יפול ברע: וציר אמונים. הוא מרפא לשלחו: (יח) ריש וקלון. יבוא למי שפורע מוסר שאינינו רוצה לקבל אותו והוא מגזרת למה תפריעו את העם ממעשיו: (יט) תאוה. שיש לעשות רע כשהיא נשברת וימשול בה האדם ולא יעשנה תערב לנפש אחרי כן כאשר נמלט מאותה עבירה. ומלת נהיה מגזרת ואני דניאל נהייתי ונחליתי ימים: ותועבת כסילים. הוא האיש שיסור מרע ולא ישלים תאותי הם מתעבים אותו: (כ) הולך. ורעה. פי׳ מתחבר עמהם ידוע וישבר כי ילמוד ממעשיו הרעים ולא ימלט מפגע רע: (כא) חטאים. שם

התואר. והטעם אנשים חטאים הרעה שהם עושים תרדף אותם ותפילם: ואת צדיקים ישלם טוב השם בצדקת׳: (כב) טוב. הטעם איש טוב: ינחיל בני בנים: וצפון לצדיק. חיל איש חוטא ומלת חיל כמו ממון וזה הפסוק כטעם רשע יכין וצדיק ילבש: (כג) רב אוכל. בעבור רב אכל שיעשה האדם ולא ישמר ממונו יבא לניר רשים והטעם שיהיה רש: ויש נספה. האוכל בלא משפט שאינו אוכל ועושה כסדר: (כה) צדיק אוכל לשובע נפשו. שיזמין לו השם פרנסתו כמ׳ שנ׳ לא ראיתי צדיק נעזב: ובטן רשעים תחסר. שאין לו מה יאכל וזה על הרב כי ראינו רשעים הרבה בכל טוב בעולם. ויתכן לפרש לשובע נפשו להחיות נפשו ולא לתאותו שאינינו רוצה בהנאת העולם הזה והרשעים לא תמלא בטנם לעולם בכל אשר הם אוכלים וזה טעם תחסר:

קפיט׳ י״ד

(א) חכמות נשים. הטעם חכמות נשים בנתה ביתה מעמלה בעושר ונכסים וכבוד: ואולת. שם התואר. והטעם האשה האוילת בידיה תהרסנו שאם ישאר לה ממון בעלה היא מאבדת אותה באיולתה: (ב) הולך. הטעם כי שהוא ירא יי הולך בישרו הראוי ללכת: ונלוז. תואר מנפעל ומעוות מדרכיו בוזה השם בדרכיו הרעים וכמוהו ונלוזים במעגלותם ומעוותים: (ג) בפי. חטר תרגו׳ מטה והטעם בפי אויל שבט גאוה המדבר בגאוה ומכה בלשונו האנשים: ושפתי חכמים תשמרם. מדבר דברי גאוה ושרק הוי״ו תחת חולם ובא כן בעבור ההפסקה כמו ישפוטו הם לא תעבור מזה והטעם כל אחד מהשפתות תשמור מדברי גאוה: (ד) באין אלפים. כמו שורים כמו שגר אלפיך. והטעם באין אלפים לאדם לחרש השדות יש לו אבוס בר אחד והטעם מעט: ורוב תבואות יש לאדם בכח שור. שיוכל לחרוש בהם כל שדותיו ומלת אבוס המקום שמשימין שם התבואה וכמוהו פתחו מאבוסיה: (ו) בקש לץ חכמה. ואומר שאינו מוצא עם מי ילמד: ודעת לנבון נקל. הלמד מכל האדם. והטעם נקל הוא לו למצוא אותו ובא הדעת הנה על לשון זכר. והנכון בעיני לפרש כן בקש כי הלץ אומ׳ שבקש חכמה והתעסק לדעת אותה ובפסוק הזה ספר גריעות הלץ ושבח הנבון: (ז) לך מנגד. הטעם מרחוק תלך לאיש שתדע שהוא כסיל וגם מאיש אשר לא ידעתי שיש לו שפתי דעת ומ״ם מנגד מושכת בעד מלת וכל וטעמ׳ ומכל וכמו מ״ם מאל אביך מושך בעד ואת שדי וטעמ׳ ומאת שדי: (ח) חכמות. ערום תועיל אליו להבין דרכו: ואולת כסילים תביאהו לעשות מרמה: (ט) אוילים יליץ אשם. הטעם יבר אשם בין איש לאיש וילשינהו תמיד והוא מגורת כי המליץ בינותם: ובין ישרים. נמצא רצון שמשימין שלום בין איש

לאיש. וי"מ יליץ ילעג מגורת ולצים לצון חמדו להם. ומלת אשם כמו קרבן כמו ואת אשמו יביא ליי. והטעם מתלוצצים באשם שמביא על עונותיו ובין הישרים הקרבן נחשב רצון: (י) לב יודע מרת נפשו. והטעם שבמרירותו ובשמחתו לא יתערב זר כי הוא לבדו ידע המרירות והשמחה על האמת: (יב) יש דרך ישר. לעשות רצונו: ואחריתה. מהדרך יביאוהו אותו הדרך לדרכי מות. וזהו שאמ׳ החכם טוב אחרית דבר מראשיתו: (יג) גם. הטעם אפי׳ בשחוק שישחק האדם עם רעהו יבאב הלב: ואחריתה. מהשמחה תבוא לידי תוגה: (יד) מדרכיו הרעים ישבע סוג לב. מעוות. והטעם ישבע מתגמול מעשיו הרעים: ומעליו. מגורת עלה נדף. והטעם ישבע טוב אפי׳ מדבריו הקלים הטובים שהוא עושה: (טו) פתי יאמין לכל דבר. שייעץ אדם אותו: וערום יבין לאשורו. ולא יאמין רק מה שהוא ראוי להאמין: (טז) חכם. הטעם מי שהוא חכם הוא ירא מהב"ה וסר מרע: וכסיל מתעבר. במעשיו הרעים עם הב"ה: ובוטח. בדעתו שלא יקח השם תגמולן ומלת מתעבר מגורת ויתעבר יי בי למענכם: (יז) קצר אפים. והוא האיש שלא יוכל למשל בכעסו ע"כ יעשה אולת: (יט) שחו רעים לפני טובים. שיראו במפלתם וישמחו: ורשעים על שערי צדיק. כפול בטעם: (כ) גם לרעהו. אפי׳ ישנא רש בעבור שאין לו ממון וכל שכן לאחרי׳: (כב) הלא. יהיו תועים האנשים שהם חורשים רע. ופי׳ חושבים: וחסד ואמת. יהיה לעושי טוב: (כג) בכל עצב. שיתעצב אדם יהיה מותר שירוח בו: ודבר שפתים. והטעם אבל בדבר שפתים המדבר האדם שלא לצורך אך למחסור כמו שנ׳ בזה הספר ברוב דברים לא יחדל פשע: (כד) עטרת חכמים עשרם. שבעבורו יכבדו אותו האנשים והוא כטעם טובה חכמה עם נחלה. ואולת כסילים בעשרם הוא אולת שאין כמוה: (כו) ביראת. הטעם ביראת יי הוא יהיה מבטחו עז לאדם ולבניו ג"כ בעבורה יהיה מחסה השם בעבור יראת האב: (כח) ברוב עם הדרת מלך. שיעזרוהו מאוייביו שלא יגעו בו: ובאפס לאום. הטע׳ ובאין עם תהיה מחתת רזון שיתגברו עליו אוייביו. ומלת רזון מגורת רוזנים והוא המלך: (כט) ארך אפים. הטעם אדם שהוא רב תבונה הוא ארך אפים שלא יכעוס מהרה: וקצר רוח. שלא יכול למשול ברוחו מרים אולת לעצמו: (ל) חיי בשרים. מגורת בשר כי הבית עקר והטעם חיות הבשר הוא לב מרפא שאינו משים לבו לכל אשר הוא שומע: ורקב. העצמות הוא הקנאה שמשחית העצמות שהם מוכד הגוף ומעם קנאה המקנא לכל דבר. ואמרו רבותינו ז"ל הקנאה והתאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם: (לב) ברעתו. שיעשה הרשע ידחה בה: וחוסה במותו צדיק. שהשם יביאהו לידי

פגע רע. ואני מפרש כי מות הרשע מחסה לצדיק כי בחייו יארוב אותו ומפחד ממנו: (לג) בלב. תנוח חכמה ויוציאה וילמדה לרבים בעתה: ובקרב כסילים תודע בכל עת: (לד) צדקה תרומם גוי. כאשר הוא עושה אותה: וחסד לאומים. תחשב להם כקרבן חטאת וכלל בה כל גוי שיעשה אותה: (לה) רצון. הטעם רצון מלך יהיה לעבד משכיל שירצה בו המלך בעבור שכלו ועבדתו תהיה למלך כאשר הוא מביש בעבור שמביישים אותו על שכלותו:

קפיט׳ ט״ו

(א) מענה רך ישיב חמה. ממלך ומכל אדם והטעם המדבר בדברים נעימים רכים ואינו מדבר קשות ומי שהוא מדבר בדבר עצב וכעס יעלה אף האדם שיתגרה עמו ומלת אף כמו כעס: (ב) לשון חכמים תיטיב דעת. שמתקנת דבריה בחכמה איך ייטיבו בעיני האדם: ופי כסילים יביע אולת בעבור שישנאו אותו: (ד) מרפא. הטעם מי שיש לו לשון שמרפא הדברים הרעים כשומעו אותם ומשיב אותה לטובה כעץ חיים שהאוכל ממנו יאריך ימים כמו שכתוב ולקח גם מעץ החיים ואכל וחי לעולם: וסלף. כמו עוות מגזרת ויסלף דברי צדיקים. והטעם ומי שיש לו עוות בלשו׳ שאינו מדבר כהוגן עם חביריו. ושבר יבא אליו ברוחו על כן ישמור מדבר: (ה) אויל ינאץ. כמו ימאס מגזרת ותוכחת נאץ לבי: ושומר תוכחת. אביו או מכל אדם יעשה דבריו בחכמה ובערמה והוא מגזרת ערום: (ו) בית. חסר בית כמ׳ הנמצא בית יי. והטעם בבית יי בבית צדיק יהיה חוסן רב והטעם עושר רב. וכמוהו וחסן ויקר יקחו והכל עניין חוזק כי הממון חוק האדם: ובתבואת רשע. פי׳ ובפעולת רשע נעכרת מעושר ומכבוד ויהיה הבית מלשון נקיבה כמ׳ כי שחה אל מות ביתה והוא מגזרת הכרעתני [העכרתני] ואת היית בעוכרי והכל עניין השחתה. ומלת ובתבואות כמ׳ שנמצא בספר הזה תבואת רשע לחטאת שהכתו׳ ממשיל המעשים והמחשבות במלת פרי כמ׳ שמצאנו הנה אנכי מביא רעה אל העם הזה פרי מחשבותם: (ז) שפתי. יזרו מגזרת מזרה ישר׳ יקבצנו. והטעם יפזרו דעת וילמדו אותו לאחרים ומלת שפתים באה הנה על לשון זכר ובמקום אחר על לשון נקבה כמ׳ אם תדברנה שפתי עולה: ולב כסילים. לא יחשוב כן שילמד דעתו וילמדהו לאחרים: (ח) זבח רשעים תועבת יי. בעבור כי כל אשר להם מגזל ומחמס: ותפילת ישרים. הטעם אפילו תפילתם הוא רצון לפני הב״ה בלא הבאת קרבן: (י) מוסר. הטעם מוסר הוא רע וקשה לדעת למי שעוזב ארח ישר והטעם לא יוכל לקבלנו על כן שונא תוכחות ימות שלא ידע מוסר לעולם. ויתכן מוסר רע וקשה יבא למי שעוזב ארח ישר והטעם

שייסרנו השם מוסר אכזרי על מעשיו הרעים והולך ומפרש ושונא תוכחת ללכת בדרכי ישר ימות בפשעו והוא טעם כפול: (יא) שאול. הטעם שאול ואבדון שהיא תחת הארץ הוא נגד השם שרואה בשכלו ונקרא שאול ואבדון כל הנסתר תחת הארץ בעמקה שלא יוכל האדם לראות אותו כי אם השם. ואף כי לבות בני האדם טעמו כל שכן שרואה ליבות האנשים על פני האדמה: (יב) לא יאהב לץ. לא ירצה שיוכיחו אותו ולא ירצה ללכת עם חכמים: (יד) לב נבון יבקש דעת. לדעת אותו: ופי כסילים ירעה. כלומ׳ ילמד כמ׳ ורעו אתכם דעה והשכל: (טו) כל ימי עני רעים. שיש לו עוני הלב וכועס תמיד ואין עוני כמוהו: וטוב לב. שאינו כועס מהרה ואינו משים דאגה על לבו במשתה תמיד יועיל אליו והולך שמח תמיד כאלו אוכל ושותה כל היום: (טז) טוב מעט. שירות האדם ביראת יי: מאוצר רב ומהומה בו. שהוא מגזל ומחמס ונקראת מהומה המעשים הרעים כמו וראו מהומות רבות בתוכה ועשוקים בקרבה: (יז) טוב ארוחת. כמ׳ וארוחתו ארוחת תמיד והכל עניין אכילה וסעודה הטעם טוב לאכול אכילת ירק לבדו בלא לחם ובשר ואהבה שם בירק הנאכל בשמחה ואהבה יותר הוא טוב משור אבוס שהוא שמן שהעמידוהו על האבוס לאכול הרבה עד שהיה שמן ושנאה בו משור הנאכל בקטטה ובמריבה: (יח) איש חמה. שהוא בעל כעס וכועס תמיד: יגרה מגורת תגרה והטעם בעבור שלא יוכל למשל בכעסו ישיא ויסית מדון. ומלת מדון מגזרת מדנים ישבית הגורל: (יט) דרך עצל. הוא כאלו משוכת חדק בתוכה שלא יוכל ללכת בה ע״כ איני טורח וגוזל ממון אחרים: וארח ישרים. האוכלים מיגיעם היא סלולה ויושר להם: (כ) בן חכם ישמח אב. בחכמתו ואם הוא כסיל בוזה אמו כי בעבור שאיננו הולך בדרך ישר חושדין אמו מזמה ומזנות וע״כ הזכיר בבזיון אמו יותר מאביו: (כא) אולת. הטעם האולת היא שמחה לחסר לב ומוצא הנאה: ואיש תבונות. יישר ללכת בדרך האמת ולא יתעסק באולת: (כב) הפר מחשבות. הטעם שאנשים מחשבין מחשבות הרבה ובא אדם אחר להפר אותם בעבור שאין שם אנשי סוד ועצה החושבים אותם: וברב יועצים. היודעים לתת עצה תקום המחשבה כי האנשים ישמעו לעצתם ולמחשבותם: (כג) שמחה [לאיש] במענה פיו. כשיענה על האמת למי ששואלו עצה: ודבר בעתו. הטעם ודבר האומר אדם בעתו מה טוב לו: (כד) ארח חיים. נמצא למעלה בשמים לאדם משכיל. כלומ׳ כי אם ישכל בדבר הבורא ומעשיו העומד למעלה בשמים ימצא ארח חיים למען יסור משאול מטה ולא תאבד נפשו: (כה) בית גאים יסח י״י. פי׳ יעקר מגזרת ובוגדים יסחו ממנה. וגאים

הם גולנין הלוקחי׳ בחוקה ממון חביריהם שאין להם כח ע״כ אמ׳ ויצב גבול אלמנה הרודפים והגוזלים אותה: (כו) תועבת יי. וטהורים הם בעיניו של הב״ה אמרי נעם: (כז) עוכר. זה הפסוק נאמר על השרים ועל הדיינין המקבלין שוחד ומצדיקין רשע עקב שחד ואומ׳ עליהם שמי שבוצע בצע. והטעם הגוזל ממון אדם בדין שקר הוא עוכר ביתו כי הבצע יביאהו שישחית: ושונא מתנות. שאינו מקבל שוחד יחיה בעושרו. ופי׳ בוצע גוזל כמו למען בצוע בצע ומלת בצע ממון והם שני עניינים בלשון אחד: (כח) לב. יהגה. מגזרת והגות לבי תבונו׳ והכל עניין מחשבה והטעם לב צדיק יחשב לענות דבר שיטיב בעיני האדם: ופי רשעים יביע רעות. ולא יחשב מה ידבר רק כל דבר שיבוא לפיו. ומלת יביע כמו יגיד כמו יביעו ידברו עתק: (ל) מאור. הטעם כמו מאור עינים ישמח לב. ויהיה נהנה ממנו כן שמועה טובה תדשן עצם. והוא מגזרת והיה דשן ושמן והכל עניין שומן: (לא) אזן שמעת תוכחת חיים. התוכחה שיוכיחו אנשים ומלת חיים תאר והטעם כאשר תשמע התוכחה שהיו ראויין לשמוע החיים: בקרב חכמים תלין. בעבור התוכחה והמוסר והטעם עמם בכבודם תשב. ויתכן לפרש חיים שם והטעם שתשמע תוכחה שבעבורה יהיו לך חיים ותחיה. בקרב חכמים תלין בעבורה וחצי הפסוק כפירוש הראשון: (לב) פורע. מגזרת כי פרעה אהרן שידבר דבר רע שימות בעבורו וזה הפך הפסוק ראשון לזה. ושומר תוכחת שיקבל אותה: קונה לב. שיחייהו בדבריו ובמוסריו הטובים: (לג) יראת יי. היא מוסר החכמה שבעבורה ידבר החכם במוסר חכמתו ואינו מדבר בכעס. ולפני הכבוד והטעם וטרם שיהיה כבוד היתה לו ענוה שסבבה אותו:

קפיט׳ ט״ז

(א) לאדם מערכי לב. המסדר בלבו מה שיאמר: ומיי מענה לשון. שידבר דבריו בלי משגה: (ב) כל דרכי איש. שהוא זך ונקי הוא בעיניו של הב״ה שהוא רואה אדם וכן יתכן כי תוכן רוחות יי. והטעם כמ׳ תכינם והכינם וע״כ ידע כל מעשי איש: (ג) גל. מגזרת וגללו את האבן והטעם גל אליו כל מעשיך שתבטח בו בכל אשר תעשה ואם תעשה כן אז יכונו מחשבותיך וזה כטעם ואל בינתך אל תשען הנזכר: (ד) כל פעל יי למענהו. בעבור הצדיק הנזכר והוא הזך: וגם רשע. יביא ליום רעה בעבורו שהוא שונא אותו: (ה) תועבת. יד ליד. הטעם יד השם יפה ליד הרשע ולא ינקה מאשר יעשה: (ו) בחסד. וביראת יי. שתהיה לאדם יסור מרע ומלת סור מקור או פעול כמו סוג לב: (ז) ברצות. הטעם ברצות השם במעשיו הטובים גם אויביו יביא לפניו וישלים אותם אותו: (ח) טוב מעט. שיהיה

לאדם בצדקה וביושר מרוב תבואות בלא משפט שיהיו מחמס ומגזל: (ט) לב אדם יחשוב דרכו. אנה ילך: ויי יכין צעדו. שישמרהו בלכתו והוא מגזרת בצעדך משדה אדום: (י) קסם. מגזרת קוסם קסמים כמ׳ קסם שיעשה האדם לדעת דבר כן היו ראויין להיות שפתי מלך ויחקור הדבר עד שידעהו בעבור כי במשפט לא ימעל פיו: (יא) פלס. כמ׳ פלס מעגל רגליך משקל האבנים: ומאזני משפט ליי. הם כי הוא צום בתורה כמ׳ שכתוב מאזני צדק אבני צדק: מעשהו כל אבני כים. ישרים ואמ׳ כים כי שמה ישמרום עד עת שישקלו לו בהן: (יב) תועבת. הטעם ראוי להיות תועבת מלכים לעשות רשע כי י׳ יכון כסא: (יג) רצון. הטעם ראוי להיות רצון מלכים שפתי צדק: ודובר ישרים. ראוי שיאהב כמ׳ שאמ׳ דוד עיני בנאמני ארץ לשבת עמדי ומלת ישרים כמ׳ מישרים וכמוהו וישרים עמו: (יד) חמת מלך. הוא כמלאכי מות ועם זה איש חכם יכפרנה והוא עניין בטול כמ׳ וכפר בריתכם את מות: (טו) באור פני מלך. זה הפסוק הפך הראשון לזה והנו כאור פני מלך שמאיר פניו לאנשיו נמצא חיים. ורצונו שרוצה בעמו הוא כעב מלקוש שייטיב לאדמה: (טז) קנה חכמה. מקור והטעם מה טוב לקנותה יותר מחרוץ והוא הזהב. וקנית בינה נבחר. לקנותה יותר מכסף: (יז) מסלת. מגזרת סלו סלו המסילה והטעם המסלה הישרה שילך בה תביאהו לסור מרע: נוצר דרכו. שילך בדרך ישר שומר נפשו שלא יבוא לידי פגע רע: (יח) לפני שבר. הטעם טרם שיבא שבר לאדם היה לו גאון שיביא עליו: ולפני כשלון. הטעם בטרם שיבוא כשלון לאדם היה לו גבה רוח: (יט) טוב. הטעם טוב לאדם שיהיה שפל רוח ויעמד עם ענוים יותר משיחלק שלל עם גאים שהם ליסטים: (כ) משכיל. על כן אמ׳ משכיל על דבר מה יצא ממנו אם יעשהו: ובוטח ביי. שיעשה לו צרכיו ולא יחלק שלל עם גאים אשריו: (כא) לחכם לב. המחשב דברי חכמה בלבו יקרא נבון בעבור שמעצמו מוציא כמה דברים: ומתק שפתים יוסיף לקח. וכמוהו ירד טעמו על מלכים. ומתק שפתים נקראו דבריו הטובים והטעם על נועם דבריו המדבר יוסיף לקח וחכמה. והטעם כי בעת שהוא מדבר ימתיק דבריו ומיישר אותם: (כב) מקור. הטעם כמקור חיים שכל בעליו: ומוסר אוילים. הוא מוסר אולת ואין ראוי לקבל תוכחתו: (כג) לב חכם ישכיל פיהו איך ידבר ביושר: ועל שפתיו יוסיף. כטעם הפסוק הנזכר ומתק שפתים יוסיף לקח: (כד) צוף. הטעם כצוף דבש שהוא מתוק כן אמרי שפר הם מתוקים מתוק יענה כל אחד מהם מן המאמרי׳ שהוא מתוק לנפש בשומעו טוב מאמר וגם הוא מרפא לעצם: (כה) יש דרך ישר לפני איש. בלכתו בה: ואחריתה.

תהיה בדרכי מות וזהו שאמ׳ החכם טוב אחרית דבר מראשיתו: (כו) נפש. עמלה לו. לעצמו ולצרכו: כי אכף עליו פיהו. הטעם פיהו גורם אליו שתעמל מה שיאכל וכמוהו ואכפי עליך לא יכבד סכת אימתי: (כז) איש. כורה. מגזרת כי יכרה איש בור והוא כמו לב חורש מחשבות און. והטעם חושב רעה לעשות: ועל שפתיו. היא הרעה כשהוא דובר אותה כאש דולקת והוא מגזרת צרבת השחין והוא תוארי במקום פועלת: (כח) איש תהפוכות. שאינו הולך דרך ישר: מדון. כמו מריבה מגזרת מדנים ישבית הגורל: ונרגן. מגזרת ותרגנו באהליכם. והוא המלשין: מפריד אלוף. בלשונו מעל חבירו האוהב אותו ומלת אלוף כמו גדול והיה כאלוף ביהודה: (כט) איש חמס. העושה חמס יפתה רעהו לרמותו בממון ובכל עניינו והוליכו בעצתו בדרך לא טוב על זאת אמרו רבותי׳ ז״ל הוי זהיר מן האדם היועץ לפי דרכו: (ל) עוצה. כמו עוצם עיניו מראות ברעה שנים בעניין אחד כמו ריץ ורצה ורבים כן. והטעם סוגר עיניו לחשב תהפוכות על אנשים וכן מנהג רוב החושבים שסוגרין את עיניהן או טעמו עצה עיניו לאחר לחשוב תהפוכות: קורץ שפתיו. ג״כ לאחר. וטעמו כמו נושך או מניע ועם אלה העניינים והרמזים משלים הרעה שחשב זה הפסוק דבק בעליון איש חמס כי הוא עושה כל זה: (לא) עטרת תפארת שיבה. לאדם כאשר בדרך צדקה תמצא: (לב) טוב ארך אפים. שיסבול כעסו ולא יכעס מהרה יותר מגיבור: ומושל ברוחו. כאשר הכעס עומד לצאת ולא יצא יותר הוא זה מלוכד עיר: (לג) בחיק. חיק נקרא המקום המישור והחלק וכמוהו ומחיק הארץ והטעם שמה יושלך הגורל והוא מגזרת ויטילו את הכלים: ומיי כל משפטו. על מי יפול הכל כי בגזירתו וברצונו הוא הכל:

קפיט׳ י״ז

(א) טוב פת חריבה. עם שלוה בה שיאכל האדם מבלי בשר וכל דבר הנאכלת עמה וכן נקרא מנחה בלא שמן חרבה. ומ״ם הבית כמו יותר: זבחי ריב. שאוכלים הזובחים בריב ומצה וה עם זה: (ב) עבד. ובתוך אחים יחלק נחלה. לעצמו ונעשה אח בשכלו: (ג) מצרף. הטעם כמו שיש מצרף לכסף וכור לזהב לבחון אותם כן בוחן לבות השם ע״כ ידע האדם מה יעשה וכתו׳ אחר אומ׳ אני יי חוקר לב ובוחן כליות: (ד) מרע. שם התואר והטעם איש רע מקשיב על שפת און לשמע אותן: מזין. ראוי להיות מאזין כמו אזין עד תכונותיכם והטעם לאיש שקר מאזין על לשון הוות ג״כ לשמע אותן: (ה) לועג. הטעם מי שהוא לועג לרש חרף עושהו כי אין ביד האדם להיות עשיר או רש ע״כ אינו מבוזה הרש כי אם הב״ה שעשאו

רש: שמח לאיד. חבירו לא ינקה מרע: (ו) עטרת זקנים בני בנים. שרואים בחייהם: ותפארת בנים אבותם. הרואים אותם זקנים וזוכים לראותם: (ז) לא נאוה לנבל שפת יתר. שידבר גבוהות וגדולות והוא הכילי אף כי כ"ש לנדיב שאינו נאוה שפת יתר שלא יתכן שיאמר לתת ממונו ולא יתן כי הנדיב צריך ללכת באמונה בכל דבריו: (ח) אבן. הטעם כאבן חן הנושאת חן בעיני כל רואיה כן השחד בעיני בעליו שיקחו אל כל אשר יפנה האדם שיתנהו ישכיל ויצליח בדינו וזה הפסוק מדבר בדיני אומות העולם כי בדיני אומות ישר' לא ישבח השחד. ויתכן לפרש על הנותן אותו שמוצא השחד חן בעיניו בעבור שיצליח בו בדינו: (ט) מכסה פשע. הטעם מסתיר הפשע שפשע בו חבירו: מבקש אהבה. שיאהביהו בהסתיר פשעו. ושונא בדבר שפשע בו חבירו וזוכרו תמיד אליו מפריד הגדול מעליו שיאהבהו אם לא יזכור לו פשעו: (י) תחת. נקראת מלעיל וצר"י התי"ו להביא הנו"ן פ"א הפועל כי משפטו להיות תנחת וטעמו כמו תרד וכמוהו ותנחת עלי ידיך. והטעם תרד הגערה ותועיל באיש מבין יותר מהכות כסיל מאה מלקיות. ויש מפרשו על משקל ותתע כמו תחתה והוא מגזרת יחתך ויסחך מאהל כי שנים שרשים נמצאו בגזירת הזאת שוין חתת וחתה הטעם תשבר גערה באיש מבין ותפעול בו יותר מהכות כסיל מאה: (יא) אך מרי. מגזרת אשר ימרה את פיך. והטעם איש יבקש לעשות מרי באדם: ומלאך אכזרי ישולח בו. שיקח נקמה ממנו: (יב) פגוש דוב. הטעם רב שיפגוש דוב שכול באיש בדרך ואל יפגוש בו כסיל באולתו כי יותר הוא סכנה מהכסיל האויל. ומלת פגוש מקור ומלת שכול מגזרת משכלה ועקרה. והטעם שמתו בניו והוא אכזרי יותר. או יהיה מלת שכול תואר יוצא כמו משכל ההורג תמיד כל מה שימצא: (יג) משיב רעה. הטעם האדם שמשיב רעה לחברו תחת טובה שעשה יקח תגמולו כי לא תמוש רעה מביתו: (יד) פוטר. מגזרת יפטירו עלי בשפה והוא עניין פתיחה: התגלע. עניין ריבוי לפי מקומו כי אין לו חבר והטעם כמ' פתח מעין המים מעט ויצא לחוץ וירבו ויגדלו המים מהרה כן ראשית מדון כי בתחילה יעלה הריב מעט ואחרי כן יגדל ויוסיף עד למעלה ע"כ נותן עצה החכם ולפני התרבות הריב ויגדל נטוש אותו מהרה שלא יגדל: (טו) למה [זה] מחיר. הוא בלא כסף ובלא מחיר והטעם שכר שיש לו ממון רב לקנות חכמה: ולב אין. הטעם שאינו רוצה ללמד והחכם תמה למה היה לו עושר וממון אחר שאינו רוצה: (יז) בכל עת. גם זה הפסוק מדבר על הכסיל שאינו אוהב חכמה רק בכל עת אוהב הרע ואח לעשות צרה ילד ומלת הרע מקור

מגורת מרעים והכל עניין רע. וי"א כי זה הפסוק עומד בפני עצמו ומלת הרע מגורת כרע כאח לי התהלכתי. והחכם נותן עצה לבני העולם. והטעם אומר לאחד מהם בכל עת היה אוהב הרע שאהבת מנעוריך ולמה כי אח עת שיבא לך צרה ילד שירחם עליך וירחמך. וי"א כי אח לפעמים אינו אוהב כמ' הרע הנאמן כי לעשות צרה ילד לך ולא לחוש ממך: (יח) אדם. עתה אומ' אדם שהוא חסר לב מבלי שכל תוקע כף ועורב ערבה לפני רעהו ויבוא לידי מכשול שישלם ממון בעבור חבירו אם אין לו לשלם דבר וכבר אמרו בזה הספר אל תהי בתוקעי כף: (יט) אוהב. הטעם מי שאוהב לעשות פשע לחבירו אוהב מריבה: מגביה פתחו. הטעם פותח פיו לדבר פשעים: מבקש שבר. שיבא אליו בפשעיו: (כ) עקש לב. מי שהולך אחר דעתו ואינו מאמין בדעת אחרים: ונהפך בלשונו. שאינו מדבר כהוגן: יפול ברעה. אחת כמ' שאמר המשורר תמותת רשע רעה: (כא) ילד. מי שיולד כסיל הוא לתוגה לו אשר על מעשיו הרעים יהיה ביגון תמיד: ולא ישמח אבי נבל. על נבלות בניו: (כב) לב שמח. ייטיב לאדם כגהה מגורת ולא יגהה מכם מזור ופירושו רפואה ותחבושת אשר משימים על מכה לרפותה: ורוח נכאה כשהיא עומדת בצער תיבש אפי' עצמות האדם ותרגו' עצם גרמא: (כג) שחד מחק. יקח הרשע אבל הצדיק לא יקחנו ואמ' מחק כי במקום מסותר מביאו האדם: (כד) את פני. הטעם כמו לפני והטעם לפני מבין יש חכמה כי בכל מקום שהוא יקרא וילמוד חכמה אבל עיני כסיל הוא בקצה הארץ ללכת שם לקרא: (כה) כעס לאביו. הוא בן כסיל: וממר. טעמו ומרירות כי הוא מפעלי הכפל בשקל מכס שהוא מן תכוסו על השה ומשפטו ממרר מכסס: (כו) גם ענוש לצדיק לא טוב. בדינו אינו טוב והעונש הוא שיאמרו חייב אתה ולא טוב ג"כ להכות נדיבים על יושר שיש להם במשפטם ובדינם: (כז) חושך. הטעם כל מי שהוא יודע דעת חושך אמריו שלא ידבר יותר וכל איש תבונה הוא יקר רוח: (כח) גם. הטעם הראה שבח השתיקה כי גם אויל שהוא מחריש חכם יחשב: אוטם שפתיו. סוגר שפתיו מדבר ג"כ נבון נחשב והוא מגורת יאטם אזנו:

קפיט' י"ח

(א) לתאוה. הטעם בעבור תאוה שיש לנבון ללמד חכמה יבקש להיותו נפרד ויושב במקום אחד: ובכל תושייה יתגלע. הנבון ללמד: (ב) לא. רק הכסיל לא יחפוץ בתבונה: כי אם בהתגלות לבו. וכסילותו לאחרים: (ג) בבוא רשע. לעולם: בא גם בוז. עמו. והטעם שהוא מבזה האנשים ועם איש קלון תבוא חרפה בעולם שהוא מחרף אנשי

העולם: (ד) מים. הטעם כמים עמוקים שהן זכין ונקיים כן דברי פי איש והטעם נכבד חכם כמ׳ היו לאנשים פלשתים. וכנחל נובע כן מקור חכמה נובע שלא ייבש לעולם: (ה) שאת פני רשע. בדינו לא טוב. וכן אמ׳ התורה לא תכירו פנים במשפט: (ו) שפתי. יבאו בריב. לריב: ופיו למהלומות יקרא. שמגיד לאדם בסכלותו שיכוהו בדבריו הרעים והוא מגזרת והלמה סיסרא: (ז) פי כסיל מחתה לו. שידבר דבר שהוא מחתה לו ושפתיו בדבריו הרעים הם מוקש נפשו: (ח) דברי נרגן. מלשין מגזרת ותרגנו באהוליכם: כמתלהמים. מלה הפוכה מן והלמה סיסרא והטעם דבריו הם כמכים שהורגין ומחתכין האדם והם ירדו באדם אל חדרי בטן ועוכרים כל גופו. והרבה מלות נמצאו הפוכות שמלה שלמה ויחרגו ממסגרותיהם כמו ויחגרו: (ט) גם מתרפה במלאכתו. שאינו זריז ממנה: אח הוא לבעל משחית. ובראש הספר (והוא כ״ד, ל׳ !) אמר החכם על שדה העצל עברתי והנה עלה עליו קמשונים: (י) מגדל. הטעם כמגדל עז שהוא להנצל בו לבוטחים בו כן בשם ית׳ ירוץ צדיק למלחמה או לעשות חפצו ונשגב שלא יקרהו מקרה רע: (יא) הון. רק לעשיר הונו קרית עזו וסתם עשיר כמו ועשיר יענה עזות: וכחומה נשגבה. שיעלה האדם להמלט שם כן נחשב העושר בעיני העשירים כאשר הוא עומד בחדרי משכיתו שיחשב שימלט מכל צרה: (יב) לפני. ועל כן סמך זה הפסוק אליו והטעם טרם שיבא שבר לאדם יגבה לב איש ולא היה ירא השם ע״כ בא לו השבר: ולפני כבוד. הטעם טרם שיבא כבוד לאדם היתה לו ענוה שבעבורה היה נכבד: (יג) משיב דבר. לשואלו דבר או למדבר עמו בטרם יבין הדבר: אולת היא לו. וכל מה שיחטא ולא ידע על מה ישיב ומלת ישמע על עניין הבנה. כמו גוי אשר לא תשמע לשונו: (יד) רוח. יכלכל. כמ׳ יסבל כמ׳ לכלכל את שיבתך. והטעם יסבל חליו רק כשהרוח נכאה מי ישאנה ויסבלנה כי הרוח נושא הגוף: (טו) לב נבון יקנה דעת. בכל יום וילמדהו: ואזן הכמים תבקש דעת. לשמע: (טז) מתן אדם שיתן בעת צרתו לשוחד או לכבוד לבני העולם ירחיב לו בכל עניינו: ולפני גדולים ינחנו. המתן שישב בכבוד ויעמד עמהם: (יז) צדיק. הטעם לדין אומ׳ אל תדין הדין כטענת איש אחד כי האיש הראשון כאשר יבוא לדין יספר לעולם זכותו ואפי׳ יהיה חייב יהיה צדיק בעיניו בריבו: ובא רעהו. אחרי כן והכחישו מדבריו ווהו וחקרו: (יח) מדינים ישבית. הטעם מריבות רבות ישבית הגורל בין איש לאיש ובין אנשים עצומים יפריד כי אחר שנפל הגורל ישקטו ויעמדו בשלום: (יט) אח. זה הפסוק דבק עם הראשון לזה הטעם כי אח שהוא נפשע באחיו מממון שנפל ביניהם יותר מקרית

עז שהיא נפשעת ומורדת באדניה על רב חוקה: ומדנים. שיהיו חזקים כבריח ארמון המלך שהוא חזק לשמור אותו הגורל ישביתם וישים שלום ביניהם. ויש מפרשו בעניין אחר. והטעם ראה כמה גדול כח הגורל. כי קרית עז שהיא עומדת לחלק בין שני אחים והאחים מריבים זה עם זה לחלקי היא ראוייה להיות וכשנופל גורל ביניהם לטי יהיה אח השואל אותה נפשע מקרית עזו ההיא והטעם שנפלה בחלק אחיו האחר. ומדנים שעשו בתחילה הם כבריח ארמון שסוגר הבית לשמר המלך כן הם נסגרים ומבוטלים המדנים: (כ) מפרי פי איש. הטעם ממעשיו לפי שיהיו טובים או רעים: תבואת שפתיו. כפול בטעם ופי׳ תבואה פרי וכבר פירשתי זאת המלה היטב למעלה בפסוק אחר: (כא) מות וחיים. נתונים ביד לשון אם ידבר טוב יחיה בטוב ואם ידבר רעה ימות עליו: ואוהביה. מהלשון שישמור אותה מדבר רעות יאכל שכר פריה: (כב) מצא אשה. כמשמעה טובה. והטעם המוצא אשה טובה להיות לאישה מצא טוב ומנוח כל ימיו: ויפיק רצון. הטעם וגם יוציא רצון מיי כי טובת האשה מביאה ליראת שמים ואמ׳ אדם הראשון על אשתו האשה אשר נתתה עמדי היא נתנה לי מן העץ ואוכל ואם היא היתה טובה לא עבר מצות השם. וידוע כי אשה רעה מביאה האדם לכמה חטאים: (כג) תחנונים ידבר רש. וכן ראוי לו: ועשיר יענה עזות. והטעם מלות קשות והוא מנהגו הרע וטוב לאדם לסבלו וסתם עשיר רשע: (כד) איש. הטעם יקנה איש רעים להתרועע עמם כי יש אוהב שנמצא ברע שהוא דבק עם אדם לטובתו יותר מאח ומלת להתרועע הוא עניין ריעות וחברה:

קפיט׳ י״ט

(א) טוב רש הולך בתומו. הראוי ללכת: מעקש שפתיו שאינו מדבר כהוגן והוא כסיל: (ב) גם. איש בלא דעת נפש לא טוב: ואץ ברגלים. שאינו הולך כהוגן רק הוא נמהר בכל מעשיו אותו האיש נקרא חוטא: (ג) אולת אדם. שאינו עושה דבריו באמת: תסלף דרכו. האולת ולא יבאו מעשיו כרצונו ואחרי כן ועל יי יזעף לבו ויאמר מה עשה לי השם: (ד) הון. כשיש הון לאדם יוסיף ריעים רבים כי יתן ממנו לכל בני העולם וכולם יתחברו עמו ויאהבוהו: ודל. הטעם ואם דל הוא האדם: מרעהו יפרד. כי אינינו רוצה האדם שילך עמו כי יבקש אליו כספו: (ה) עד. לא ינקה. מרע: (ו) רבים יחלו. כמ׳ יבקרו מגזרת וחלו פניך רבים והטעם בעבור נדבותיו יכבדוהו רבים: וכל הרע. שם כלל כמו חדלו פרזון. והטעם וכל רעים יש לאיש מתן במתנותיו שכולם הולכין עמו לעשות רצונו: (ז) כל. הטעם אל תתמהו אם הרע יפרד ממנו כי גם כל אחי הרש שנאוהו בראותם

שאין לו מאומה: מרדף אמרים. הטעם הרע מרדף אותו באמרים אשר לו המה שהוא בדאם מלבו. שיוכל להפרד ממנו: (ח) קונה לב. פי׳ קונה שכל אוהב נפשו: שומר תבונה. יקוה למצא טוב: (י) לא נאוה לכסיל תענוג. שיתענג בתענוגים: אף כי. טעמו כ״ש כמו ואף כי נרד קעילה והטעם כ״ש לעבד שאינינו נאוה למשול בשרים: (יא) שכל אדם. הטעם שכל אדם יש להאריך אפו שלא יכעום מהרה ותפארת הוא ג״כ לעבור על פשע ולא ינקום נקמתו מהרה: (יב) נהם. כ״ף ככפיר משמש לאחור. והטעם כנהם כפיר שהוא מפחיד האנשים כן זעף מלך כאשר יזעף עם אנשיו: וכטל על עשב. שמטיב אליו כן רצונו מטיב לאנשים אם ירצה בם ויאהבם: (יג) הות לאביו. הוא בן כסיל: ודלף. פירושו טפה מגורת ידלוף הבית. וטלת טורד מגורת ארמית ולך טרדין מן אינשא. ותרגו׳ ויגרשום וטרודונון והטעם וכטפה היורדות מהגשם לטעלה טהבית ומגרש האיש מטקומו כן מדיני אשה רעה מגרשים האדם מביתו לחוץ שלא יוכל לסבול כעסה: (יד) בית והון. הוא נחלת אבות הם נחלת אבות שיוכלו להנחיל את בניהם אבל מיי תבוא לאיש אשה משכלת כי לא יוכלו האבות להנחיל אותה: (טו) עצלה. שיש לאיש מעשות תפיל תרדמה על האדם: ונפש רמייה. המרמה את העולם ואינה רוצה (לטרור) [לטרוח] תרעב וכל זה הוא מעניין עצלה: (טז) שומר מצוה. היא מצות התורה שצוה השם והוא שומר נפשו שבעבורה יחיה ויאריך ימים: בוזה דרכיו. שצוהו השם ימות בידי שמים: (יז) מלוה. הטעם מלוה ונותן ממונו לטי שחונן דלים: וגמולו. הטעם ישלם לו השם על כל זה: (יח) יסר בנך כי יש תקוה. בזה שיהיה טוב: ואל המיתו. הטעם יסריהו מעט מעט ואל תפחד נפשך שתייסרנו מוסר אכורי ותמיתהו: (יט) גדל חמה. הטעם אם הוא גדול חמה יהיה נושא עונש על מעשיו על ידי אחרים כי אם תצילנו פעם אחת מהריבים עמו תוסיף להצילנו כי לא יוסר: (כ) שמע. שתיסרנו: וקבל מוסר. שתניחנו לייסרו לאחרים: (כב) תאות אדם. ראוי להיות לעשות חסד: וטוב רש. שאינו עושה חסד מאיש כזב שהוא עשיר ומתפאר שעושה חסד ואינו עושה: (כו) משדד אב. מגורת שודד והטעם דבק ראשו עם סופו מי שהוא בן מביש ומחפיר הוא משדד אביו בלסטותו ומשחית ממונו וגורם בזה שתבריח אמו מעל אביו כי בעבורו מתקוטטים זה בזה ומשליכה אביו מעל פניו: (כז) חדל בני לשמע מוסר. שאינו טוב שתבוא לשגות מאמרי דעת בעבורו: (כח) עד בליעל. הוא הרשע שמעיד עדות שקר: יליץ משפט. השם שנראה בעיניו שלא יקח השם נקמה ממנו במעשיו הרעים ופי׳ רשעים מנהגם לעולם להסתיר האון בפיהם

עד עת שיאמרוהו וזה הטעם יבלע וכמוהו כבלע את הקודש. כהסתיר אותו טעמו כמשמעו כמ׳ בלע יי ולא חמל. והטעם פיהם ישחית האון שהם אומרים והוא כטעם שיני רשעים שברת. והפסוק הבא הוסיף לפרש: (כט) נכונו ללצים שפטים. שישפטם על מעשיהם הרעים: ומהלומות. מגזרת והלמה סיסרא והטעם וגם מהלומות השם נכונו לגו כסילים:

קפיט׳ כ׳

(א׳) לץ. הטעם לץ הוא איש היין ששותה אותו להשתכר ואיש אשר הומה שכר לשתות היין לץ לעולם וידבר תהפוכות: וכל שוגה בו. המתענג בו לשתותו לא יחכם לעולם ואמ׳ הנביא זנות יין ותירוש יקח לב ובא הפסוק בקצרה ואף כי היין בוגד ומשפטו איש היין: (ב) נהם הטעם כנהם כפיר שיפחדו הכל מידו כן הוא אימת מלך על כן צריך להשמר ממנו וכ״ף ככפיר משמשת לאחור כמלת נהם וכמוהו בדמעות שליש וטעמו דמעות בשליש רק זאת משמשת לפניו: (מתעברת) מתעברו. הטעם מתעבר עמו שמכעיסו. חוטא בנפשו שיקרה לו מקרה רע או הנפש בא הנה על לשון זכר כמ׳ נפש שבעה: וחוטא נפשו. והטעם עושה חטא נפשו ואין צריך לבי״ת השירות מלת נפשו. וזה טוב בעיני ומלת מתעבר מגזרת ויתעבר יי בי למענכם: (ג) כבוד. הטעם כבוד הוא לאיש שישבות מריב ולא יריב עם אדם: וכל אויל יתגלע. הטעם יתערב בריב ויבקש אותו ומלת שבת מקור מגזרת שבתה מדהבה: (ד) מחרף. הטעם מזכיר גנות העצל שמניח מפני חרף שלא יחרוש: ושאל בקציר. שיתנו לו מהקציר ולא נמצא שירחם עליו בעבור עצלותו: (ה) מים. הטעם כמים עמוקים הנסתרים למטה לארץ כן עצה בלב איש נסתרת ועמוקה לדעת ואיש תבונה ידלה אותה ממקור לב האדם שידענה בחכמתו ואמ׳ ידלנה בעבור שהמשיל אותה למים עמוקים הדולים אותם בכלי הרוצה לשתות מהם: (ו) רב. יקרא. הטעם יקרא לאיש חסדו ויודיעהו: ואיש אמונים מי ימצא. שיעשהו בסתר ולא יודיעהו לכל: (ז) מתהלך. הטעם כאשר מתהלך הצדיק בתומו הראוי ללכת: אשרי בניו אחריו. שיועיל זכות אב לבן: (ח) מלך. הטעם מלך שהוא יושב על כסא דין ראוי להיות מורה כל איש שהוא רע בעיניו ולהסירו ממלכותו: (ט) מי.רק מי הוא המלך שיאמר זכיתי לבי מכל רע טהרתי מחטאתי שעשיתי ממשפט כראוי: (י) אבן ואבן. הטעם שני אבנים ושתי איפות שאינן ישרים השוקל והמודד בהם תועבת י״י גם שניהם: (יא) גם. יתנכר. היפך הכירא וכל הנמצא מזה הבניין התפעל ויתנכר אליהם ע״כ יהיה פירושו גם במעליו הטובים יתנכר נער מנערותו שיאמרו בני העולם ממעשיו

כי לא מעשה נער: (יב) אזן שומעת ועין רואה אדני עשה גם שניהם. לשמוע ולראות בעסקי העולם ע"כ אמ׳ אחרי כן: (יג) אל תאהב שינה. לישן הרבה פן תורש ותהיה עני ואין לך מה תאכל: פקח עיניך. בדרכי העולם לעמל ולטרוח ותשבע לחם: (יד) רע. הטעם ושמע דברי הקונה בחוץ שיאמר רע במה שהוא קונה לבזותו ולהורידו בעבור שיתנו לו בזול הממכר: ואוזל לו. תרגום הולך. והטעם כאשר במה שקנה משבח אותו שבזול קנהו וזה טעם אז יתהלל שמתפאר בעצמו במה שקנה: (טו) יש זהב ורב פנינים. טוב לאדם וכלי יקר שהוא טוב מכולם הוא שפתי דעת: (טז) לקח. ציווי שלם והטעם לקח בגדו מהערב כי ערב זר ובעבור שערב נכריה לקח ג"כ: חבלהו· ופירושו משכונו והוא מגזרת חבל תחבול: (יז) ערב לאיש לחם שקר. שהוא ממרמה ומשקר ואחר שאכלו ימלא פיהו חצץ והוא מגזרת ויגרס בחצץ שיני. והם אבנים קטנים והוא משל שיקח שכרו הרע על שאכלו: (יח) מחשבות. הטעם מחשבות באיש עצה תיכון כל אחד ותתקיים: ובתחבולות. פירושו עיצות עשה במקום תעשה כמו ומות בהר: (יט) גולה. הטעם איש שהוא גולה סוד והולך רכיל: ולפותה שפתיו שמרחיב פיו לדבר גדולות לא תתערב עמו פן תלמד ממידותיו הרעים ומלת פותה תרגום ירחיב יפתי: (כ) מקלל. ידעך. כמו יכבה והוא רמז לנשמתו הנקראת נר כמו נר אלהים נשמת אדם. והטעם שימות בלא עתו או נרו רמז למזלו הטוב ומזאת הגזירה דעכו כפשתה: באישון חושך. שניהם מטעם אחד כמ׳ אדמת עפר: (כא) נחלה מבהלת. מגז׳ ויבהל את תמרוקיה ואת מנותיה. והוא עניין מהירות והטעם נחלה שהיא נמהרת לגזול אותה בראשונה אם בתחילה יקח הגזלן הנאה ממנה אחריתה לא תבורך שלא ישלח השם בה ברכה לגזול והעד כרם נבות היזרעאלי: (כב) אל תאמר. מאויביך אשלמה רע אליו על אשר עשה לי רק קוה אל יי ויושע לך: (כג) תועבת. זה הפסוק מפורש למעלה: (כד) מיי. הטעם מיי ומעזרו כאשר מצעדי גבר ההולך בעסקיו כוננו כי אדם מה יבין דרכו אם לא ידריכהו השם: (כה) מוקש. הטעם מוקש יבא לאדם כאשר יבלע הקדש ויאכל אותו ומלת ילע מגזרת ושתו ולעו וכבר כתב בתורה כרת על מי שאינינו ראוי לאוכלו: ואחר נדרים. הטעם וההולך אחר נדרים שעשה לבקש ולחפש איך יתירם גם זה מוקש כי טוב לאדם שישלם נדרו. ומלת ילע מבניין הפעיל הלע כמו הרע לעם הזה והיה ראוייה בצירי הלמ"ד לולי כבד העי"ן ובא הטעם מלעיל ביו"ד בעבור מלת קדש שהיא קטנה לעשות אחת משניהם כמנהג הכתו׳ בהרבה מקומות: (כו) מזרה. הטעם מי שהוא מלך חכם מזרה הרשעים ממקומו וממלכותו

כי בזה יכון כסאו: וישב עליהם אופן. עגלה להשחיתן כמ׳ שעושין לדוש התבואה: (כז) נר ליי נשמת אדם. שבה חופש כל חדרי בטנו וידע כל אשר בלבו ויש אומר שנקרא׳ נר בעבור שמאירה פני הגוף: (כח) חסד ואמת. הטעם נותן עצה למלך שיעשה חסד ואמת כי הם יצרו אותו מכל רע: וסעד בחסד. אם יעשהו כסאו שיעמד לארך ימים כמ׳ שכתוב בנביא והוכן בחסד כסא: (כט) תפארת בחורים כוחם. והתגברותם בבחרותם: והדר זקנים שיבה כאשר הוא באנשי אמונה: (ל) חבורות ופצע. הם תמרוק באיש רע והטעם שבהם ייסרנו השם (ומנקנה) [ומנקה] אותו מעונותיו וכן מכות רעות שיביא עליו השם שיגיעו עד חדרי בטן:

קפיט׳ כ״א

(א) פלגי. הטעם כפלגי מים יטהו האיש אל אשר יחפוץ ומורה החכם גדולות הבורא וממשלתו כי אע״פ שהוא מלך אין מעשיו וחפציו ברשותו כי אם ברשות השם: (ג) עשה. הטעם מי שעושה צדקה ומשפט הוא ליי נבחר מזבח ויותר: (ד) רום. שם התואר. וכן ורחב לב והטעם מישירים עיניו לגאוה ורחב לב שיש לו גבהות הלב: נר רשעים. מחשבת רשעים והוא כעניין לב חורש מחשבות און והוא נירו לכם ניר. והטעם כל אלה שלשתם הם חטאת: (ה) מחשבת חרוץ. הוא הסוחר הנאמן העושה מעשיו במשפט והוא מגזרת כן משפטיך [חרצת] מחשבותיו החושב על עסקו יהיו ליתרון ולרוח כי יתקיימו כאשר הוא חושב וזה טעם למותר: וכל אץ. שהוא ממהר במרמה להעשיר יהיו מחשבותיו למחסור שלא יצליחנו השם במחשבותיו ובמעשיו: (ו) פעל. הטעם אוצר שהיא מפעלת שקר ומרמה כהבל נדף הוא שילך מהרה והעושין כן הם מבקשים מות: (ז) שד. הטעם השד שיעשו יגורם והטעם יעקרם ויכריתם והמלה הזאת מגזרת מגוררות במגרה והוא מפעלי הכפל כי הרי״ש היה ראוייה להדגש אם היא מקבלת דגש ולהיות במשקל ובגד בוגדים ישדם: (ח) הפכפך. שם התואר כמ׳ הפוך והוא כפול העי״ן והלמ״ד על משקל סחרחר ובעבור הו״ו שהוא במילת זר מורה הכתו׳ כי תחסר מלה מן הפסוק. וכן הפי׳ לעולם יהיה הפוך ומעוות דרך איש זר רק זך יהיה לעולם ישר פעולו וכן ותשב תמר ושוממה: (ט) טוב לשבת על פנת גג. למעלה מהבית במקום מגולה ויסבול הרוח והרעש משבת בבית עם אשת מדנים ובבית חבר הוא מקום שעושין שם כישוף מגזרת חובר חבירים מחכם: (י) נפש רשע אותה. תמיד לעשות רעה: לא יוחן. מגזרת כי חנון אני. וטעמו לא ירוחם בעיניו וברצונו ולהיות מגזרת חן טוב הוא: (יא) בענוש. הטעם כאשר יענשו הלץ ויוכיחוהו יחכם פתי

מעצמו: ובהשכיל לחכם. אדם בדברי מוסר מבלי עונש: יקח דעת. וטעם זה הפסוק כטעם תחת גערה במבין: (יב) משכיל צדיק לבית רשע. שיקרהו מקרה רע: מסלף רשעים. בדיבור לרע והטעם שאומ׳ ומתנבא עליהן שיבאו לפגע רע: אוטם אזנו. הטעם משמוע זעקת דל להצילו בעת צרתו גם הוא יקרא בעת צרה ולא יענה מאחרים: (יד) מתן. הטעם מתנה הנותן אדם למושל בעם בסתר: יכפה אף. המושל ופי׳ יכריחנו והוא מלשון רז״ל כופין את רבו: ושוחד. שמביא אדם אליו בחיק יכפה חמה עזה ממנו והוא טעם כפול. ויש מפרש זה הפסוק על עניין הצדקה הנותן לעני בסתר יכפה אף השם. והוא כעניין וצדקה תציל ממות: (טו) שמחה. ומחתה תבוא לפועלי און שאינם עושים משפטו: (טז) אדם תועה מדרך השכל. כאשר מיסרים או יצא מעצמו מדרך השכל ועושה מדבר רעות שכרו יהיה שבקהל רפאים ינוח והטעם עם המתים כי ימיתוהו בני האדם בסכלות פיו ומעשיו: (יז) איש. מי שאוהב השמחה והמשתה יהיה איש מחסיר שלא יעלה בעושר כמו שמפורש סוף הפסוק אוהב יין ושמן: (יח) כפר לצדיק איש רשע. שיבא תחתיו למות כמ׳ שבאו המן וביתו ומשפחתם תחת מרדכי וישראל שנמלטו מהגזירה: ותחת ישרים. יבא בוגד למות כי הוא נופל והוא טעם כפול: (יט) טוב שבת בארץ מדבר. שאין שם יישוב משבת עם אשת מדנים וכעס: (כ) אוצר נחמד. מכסף ומזהב ומכל טוב: בנוה חכם. כי הוא קנהו בחכמתו: וכסיל אדם. שיבא כל זה הממון לחלקו מירושה יבלענו וישחיתנו במאכליו ומשתיו ומלבושיו: (כב) עיר. עלה חכם. בחכמתו ותפס אותה מה שלא יוכלו לעשות הגיבורים: ויורד עז מבטחה. שהוריד מגדוליה לארץ ע״כ אמ׳ זה המחבר בספרו במקום אחר. טובה חכמה מגבורה: (כג) שומר פיו. מדבר רעות: (כד) זד יהיר. הטעם רשע שהוא גאה לץ קראו שמתלוצץ מכל אדם עושה מכל אדם בעברה זדון: (כה) תאות עצל. שאינו עושה לטרח התאוה ההיא תמיתנו שימות ברעב: כי מאנו ידיו לעשות. מלאכה: (כי) כל היום. תאוה. לאכול וסתם עצל רשע כעדות הכתו׳ בהרבה מקומות והעד שאמ׳ צדיק יתן שיש לו בכל עת שיתן לא יחשוך ממונו לתת: (כז) זבח. שיביאו הרשעים תועבה לשם וכל שכן יביאנו בזמן שהוא משקר ומרמה שהיא תועבה ולא ירצה בו: (כח) עד כזבים יאבד. הטעם יאבד דברו כי כל פעם ופעם שמספר משנה אותם רק ואיש שומע ששמע העדות באמת לנצח ידבר מה שישמע בעניין אחד ולא ישנה עדותו והודיע החכם בפסוק כי בסיפור דבריו שהעיד עד שקר הוא ניכר. וי״מ עד שקרים יאבד על אשר העיד עדות שקר ואיש שומע ששמע כי בעדותו אבד לנצח ידבר וילעג ממנו ;

(כט) העז. מגזרת העזה פניה והוא פועל עבר מבניין הפעיל מפעלי הכפל והטעם הראה איש רשע העזות בפניו: וישר הוא יבין דרכו שאינו עז פנים:

קפיט׳ כ״ב

(א) נבחר שם. טוב בעיני השם והאנשי׳ יותר מעושר רב ונבחר ג״כ מכסף ומזהב חן טוב וזהו שאמר החכם טוב שם משמן טוב: (ב) עשיר ורש נפגשו זה נפגש בעושר נפגש בעשר וזה ברש ואולי תאמר העשיר בזכותו והרש אין לו מאומה בעונו על כן אמר החכם שאין לו נכון לאמר כי הכל בשם ובמזלם וזהו עושה כולם יי: (כ״א ז) אין לנגד השם וגזרתו שגזר על האדם לבא לא יועילו חכמתו ותבונתו לבטל הגורה ע״כ ראוי לאדם שיעשה טוב ויהיה טוב וירא שמים ואמר אחרי כן (כ״א לא) סוס מוכן ליום מלחמה. לרכוב עליו ואין בכחו להציל רוכב עליו מן המלחמה רק ליי התשועה שבו יושע האדם ובבטחונו ובמקום אחר נאמר שקר הסוס לתשועה: (כ״ב ג) ערום ראה רעה. בעיר או בדרך והיה נסתר ממנה בערמתו: ופתיים עברו. על מקום הרעה ולא יכלו להמלט ממנה ונענשו: (ד) עקב טעמו בעבור וכמוהו עקב שחד והטעם בעבור הענוה שיש לאיש תהיה אליו יראת יי ובעבור ענוה יהיה לו עושר וכבוד וחיים כי לכל זה מביאה אותה הענוה: (ה) צנים. פירושו קוצים וכפירושו וטעמו מלת פחים כי זאת המלה תתחלק לעניינים רבים והטעם שאין דרך טעם העקר [העקש?] ישר והאיש שירצה לשמור נפשו מרע ירחק מהם מהקוצים והפחים רמז לאדם שילך כדרכו: (ו) חנוך. מגזרת ויחנכו את הבית והטעם הרגילהו והדריכהו לנער על פי שיוכל לסבול התוכחת מעט יום יום: גם כי יזקין. שיהיה זקן לא יסור ממנה מהדרך הטובה שתלמדהו: (ז) עשיר. זה הפסוק דבק עם הפסוק הבא אחריו והטעם איש עשיר ימשול באנשים רשים ברוב עשרו ועבד הוא הלוה לאיש מלוה אליו והוא העשיר המשימו עבד בעבור הלואתו. על כן הוא העשיר כמו (ח) זורע יקצר און. על מעשיו הרעים והטעם שימעט ממונו ועשרו: (ט) טוב. הטעם איש טוב עין שישים עינו על האביונים והדלים לרחם עליהם הוא יבורך מאת השם ומאת כל אדם: (י) גרש. הטעם גרש איש לץ מקרבך ויצא מדון ממך כי הוא מביא תמיד דברי רכילות להריב האנשים זה עם זה ואז ישבות דין שלא יריב זה עם זה ושלא יחרפו זה לזה והטעם וקלון ומלת מדון ומלת דין מגזרת מריבה. ויש מפרש דין שלא יצטרכו לבוא לדין אל השופט: (יא) אוהב טהור לב. שאוהב האנשים בנאמנות ובטהרת לב ואומר בשפתיו דברים טובים שהן חן בעיני כל אדם בעבור מידותיו הטובות יהיה

רעהו המלך שיקחו לרע ללכת עמו כמו חושי הארכי שהיה נאמן והיה רעה דוד המלך: (יב) עיני יי נצרו. אנשי דעת שעושין כל דבריהם בדעת וביושר ישמרו אותם עיני יי מכל פגע רע: ויסלף. הב"ה דברי בוגד והטעם שישיבם לאין ולא יצלח בהן וזה הטעם כטעם ובחוקותי את עצת יהודה. ומלת ויסלף טעמו ויעוות וכמוהו ויסלף דברי צדיקים: (יג) אמר. הפסוק הזה מספר גנות העצל שיבקש עלילות שלא יעמל ויטרח: (יד) שוחה. הטעם כשוחה עמוקה שאם יפול אדם שם ימות כן פי נשים זרות והם זונות המפתות באנשים בפיהם לזנות עמהן: זעום יי שיזעם אותו השם הוא יפול שם בפי הזונות שהוא מפותה מפיהם: (טו) עושק. הטעם מי שעושק הדל ממונו להרבות עשרו או יהיה נותן לעשיר אוהבו בדבריו ממון הדל אך למחסור יהיה לו שיתן השם מחסורו בעשרו: (יז) הט אזנך. עתה משלים החכם אחד מחלקי הספר הזה שהם חמשה יאמר לנגד המשכיל הט אזנך כל ימיך ושמע דברי חכמים כמוני ולכך תשית לדעתי על אלה המשלים שהודעתיך עד הנה: (יח) כי נעים. תהיה בעיני אנשי העולם כי תשמרם אלה המשלים בבטנך יכונו יחדיו ועל שפתיך שתדעם היטב על פה: (יט) להיות. הטעם ועוד יועילו לך אלה המשלים להיות ביי מבטחך ע"כ הודעתיך אף עתה כאשר הודעתי אנשים רבים אותם ומדבר עם המשכיל על דרך משל: (כ) הלא כתבתי לך. דברים שלישים והטעם נכבדים מגזרת ושלישים על כולו שהם נאמרי' במועצות ודעת: (כא) להודיעך. וגם יועילו לך אלה המשלים להודיעך קושט אמרי אמת. והטעם כי באלה המשלים תבין אמרי ולהשיב אמרי אמת לשולחך כתבים [כתבתים ?]: (כב) אל תגזול דל כי דל הוא. ודי לו בעניותו: ואל תדכא עני בשער. במקום שיש לך אוהבים ותוכל לזכותו והוא כטעם שאמ' איוב אראה בשער עזרתי: (כג) כי יי יריב ריבם. מהעניים והדלים: וקבע. כמו ויגזלו כמוהו היקבע אדם אלהים. ומלת קובעיהם כמוהו וטעמו גוזלים והטע' שיגזול השם נפש לגוזלים אותם והטעם שימיתם: (כד) אל תתרע. מגזרת איש רעים להתרועע. והטעם לא יהיה לך רעות עמהם וחברה ומלת את ואת כמו ועם וכמוהו רבים: (כה) פן תאלף. פן תלמד והוא תרגומו: אורחותיו. שתהיה בעל אף ובעל חמה ותאמר דבר בחימה שתקם מוקש לנפשך: (כו) אל תהי בתוקעי. הטעם כאשר תראה אנשים שיתקעו כפם בערבות אל תהי אתה עמהם ומדבר במשל עם המשכיל וככה אל תהי בעורבים משאות. ופי' הלואות והוא כפול בטעם והוא מגזרת כי תשה ברעך משאת מאומה: (כז) אם. הטעם כי אין לך לשלם הערבות בעבור

האחר למה יקח לך משכבך מתחתיך אם לא ימצא דבר אחר בביתך: (כח) אל תסג גבול עולם. בנחלת הארץ אשר עשו אבותיך שעברו הגבול בתורה כתו׳ ארור מסיג גבול רעהו: (כט) חזית. אם תראה איש שהוא [מהיר] במלאכתו לפני מלכים יתיצב. בעבור שהוא זריז ומהיר יקחהו למלאכתו ולעצתו:

קפיט׳ כ״ג

(א) כי תשב ללחם. מגורת לחם ופי׳ לאכול: בין תבין לאכול את אשר לפניך ולא תשא עיניך במאכל המושל: (ב) ושמת סכין. כמ׳ צינים ופירושו אם תתאוה לאכול כמוהו טוב לך שתשים סכין בלועיך וזה מע׳ אם בעל נפש אתה. וטעם בלועיך בלחייך והוא מגורת ושתו ולעו: (ג) אל תתאו למטעמותיו. מהמלך כי הוא לחם כזבים והטעם שלא תוכל להגיע למאכליו ומלת כזבים מגורת לא יכזבו מימיו והכל עניין הפסקה והכרתה: (ד) אל תיגע להעשיר. יותר מדאי כי העושר לא הוא ביגיעת האדם כי אם במזל השם: מבינתך חדל. שתחשב כי בבינתך תעלה אל עושר כי אין בבינתך העושר כי אם בכח השם ככתו׳ בתורה כי הוא הנותן לך עושר וכח לעשות חיל: (ה) התעיף עינך. הטעם התאיר עינך בו. והטעם לא יעשה לך חמדה ממון רק שתוכל לחיות בו כי היום תראה אותו בידך ולמחר יאבד כעניינים רבים ומלת תעיף מגורת תעופה בבוקר תהיה [(בגליון הכת״י בכתב מאוחר) ד״א לשון התרגו׳ וכפלת התעיף]; (ו) אל רע עין. הוא הנותן בעין רעה לאכול משלו לאחרים: ואל תתמו למטעמותיו. אפי׳ יתן לך מטעמים הרבה כי לא תשבע ממטעמותיו בעבור שנותן אדם בעין רעה: (ז) כי כמו שער בנפשו. האיש רע עין המאכלים שיאכלם בכילות והוא מגורת מאה שערים כן הוא כטבע בלבו כי אכול ושתה יאמר לך ולבו בל עמך: (ח) פתך. רשם [רשע?] שנתן לך לאכול תקיאנה הטעם שלא תהנה ממנה: ושחת דבריך הנעימים. שכבדתו בדבריך כי רע עין אין ראו לכבד אותו: (יד) אתה בשבט תכנו ותייסרנו: ונפשו משאול תציל. כי במוסר שיהיה לו ישמור הוא נפשו אחרי כן ממות: (יז) אל יקנא לבך בחטאים. שתתאוה לעשות כמעשיהם: כי אם ביראת יי תתאוה להיות לך כל היום כי אם יש לך יראת יי יהיה לך אחרית טוב: (יט) שמע. ואשר. האל״ף במקום יו״ד כמו ויו״ד מאשריך מתעים וטעמו וישר בדרך ישר לבך לעשות כל טוב: (כ) אל. הטעם אל תהי בחברת סובאי יין והוא מגורת סבאך מהול במים וטעם בשותי יין השיכורים ששותים הרבה לשכרות: בזוללי בשר. האוכלים בשר הרבה לתאוה כי אלה הם כמו אפיקורסין שאין מחשבין הבורא ומצותיו והוא מגורת זולל וסובא: (כא) כי. נתן טעם למה לא ישתה ולא יאכל בשר כמו הם

כי זולל וסובא בעבור ששותה הרבה ואוכל אורש [יורש] הטעם יבא לידי עוני: וקרעים תלביש נומה. כאשר רודף האדם אחריה וישן כי בעבורה יתעצל וילבש מלבושים שיהיו בהם קרעים: (כג) אמת קנה. הטעם התעסק לדבר האמת: ואל תמכור. שלא תניחנו רגע אחד וקנה גם כן חכמה ומוסר ובינה: (כו) תנה בני. עתה החכם מדבר עם עצמו כאב עם בנו. והטעם תנה בני לבך אלי לשמוע דברי ומשלי אלה: ועיניך דרכי תצורנה. שתשמור מן הזונות ועל זה נאמר (כז) כי. כשוחה עמוקה כן זונה וכבאר צרה ויפול אדם שם וימות כן הנכריה ממיתה: (כח) אף היא. הזונה כפי שתוכל לחטף האנשים היא תארוב לזונות עמהן. ומלת יחתף בתי"ו שוה כמו בטי"ת וכמוהו הן יחתוף מי ישיבנו ובוגד באדם תוסיף בזנוניה כי היא תשים אותם לשוב בוגדים באמריה החלקים: (כט) למי. זה הפסוק דבק עם הפסוק הבא אחריו והטעם למי תהיינה כל הרעות שמגיד הכתו' רק למאחרים על היין: אבוי. פי' עניות מגורת אביון: שיח. שמלעיגי' ממנה: חכלילות. אדמימות: (ל) ולאנשים הבאים לחקר. כמה יוכלו לשתות. וטעם ממסך כמו יין: (לא) אל תרא יין. עם המשכיל מדבר והטעם אל תחמוד אותו כי יתאדם שיהיה טוב ויפה שיתן היין בכוס עינו מראיתו. והטעם שיהיה לו מראית טוב בכוס: (לב) אחריתו. שישתה כנחש ישכהו. יפריש תרגומו מלמד הבקר פרשא דתורא פונייר בלעז ומזה יפרשו פרשים בעבור המכים בהמתם במלמד שמשימין ברגליהן. והטעם רוצה לומ' כי יכהו היין ויכאיב אליו: (לג) עיניך. והטעם ועו' יעשה לך רעה אם תשתהו כי מיד יראו עיניך נשים זרות: (לד) והיית כשוכב בלב ים. שיש לו כובד ראש מתנוע' הספינה אשר מתנועעה מכובד המים וגם היית כשוכב בראש חבל מקום שתתנועע הרבה הספינה ומלת חבל שם לרב החבל בשקל אטר גבן. השוכב בראש הספינה: (לה) הכוני בל חליתי. מדבר על לשון השכור: הלמוני בל ידעתי. כי מרוב השכרות לא ידע מי יכנו:

קפיט' כ"ד

(א) אל תקנא. באנשים העושים רעה: (ב) כי שוד יהגה. פי' יחשוב וכמוהו לב צדיק יהגה לענות: (ג) בחכמה. אבל בחכמה שים לבך כי בחכמה יבנה בית וירוח האדם בה: ובתבונה יתכונן. הבית: (ד) ובדעת. שיהיה לאדם חדרים ימלאו כל הון יקר ונעים: (ה) גבר. שהוא חכם נמצא בעוז. והטעם שיש לו עז בכל אשר הוא עושה ובמקום אחר נאמר על החכמה. החכמה תעוז להכם מעשרה שליטים אשר היו בעיר: ואיש דעת. בדעתו מאמץ כח בכל ענייניו כי הדעת תספיק אליו בכל אשר הוא עושה: (ו) כי בתחבולות. מחשבו' וכמוהו

תחבולות בעצה תכון ותשועה תבא לאדם ברוב יועץ: (ז) ראמות. הטעם כמו דבר רם שלא יוכל האדם להגיע אליו כן החכמות לאויל שלא יוכל באולתו ללמד אותם ולהשיגם: בשער לא יפתח פיו. הטעם כשהחכמים מדברים דברי תורה בשער הוא לא יפתח פיו לדבר עמהם ויש לו בשת: (ח) מחשב להרע. לאחרים לו בעל מזמות יקראו בעבור שכל מחשבותיו להרע: (ט) זמת. טעמו כמו מחשבת והטעם מחשבת אולת חטאת נחשבת והראוי להיות תועבה שימאס אותו הוא הלץ ותי"ו ותועבת במקום ה"א כתי"ו ושבת לנשיא או בא הלמ"ד שלא כמנהג על הסמיכות כלמ"ד מחמד לכספם: (י) התרפית. דבק עם הפסוק הבא אחריו והטעם אם התרפית מהצל לקוחים למות ביום צרתם ומטים להרוג אם תחשך להצילם כן ביום צרה צר כחכה שלא תמצא מי יעזרך ומלת צר כמו צר לי המקום והטעם יחלש ויצר ומלת כחכה בא שלם בכ"ף וה"א כמו ולא יענוכה: (יב) כי תאמר. בלבך נמצא טענת שקר לשואלים אותנו למה לא הצלנו אותם כי נאמר לא ידענו זה העניין איך היה: הלא תוכן לבות. האדם הוא ידע לב האדם והוא יבין אם הייתה יודע הדבר: ונוצר נפשך הוא השם והטעם כפול: (יג) אכול. זה הפסוק דבק עם שלמטה והטעם כמ׳ הדבש שהוא טוב לאכול ומתוק כן תדע שהחכמה היא טובה ומתוקה לך: (יד) אם מצאת. החכמה היטב שתדענה: ויש אחרית. לך ותקותך לא תכרת והטעם כי היא מביאה אותך שתעשה אחרית טובה: (טו) אל תארוב. עתה מיסר הרשע והטעם אתה רשע אל תארוב לנוה צדיק להשחיתו: תשדד. מגזרת שודד רבצו הרובץ שם והוא כפול בטעם והטעם שאם תחשוב להשחית לא תוכל כי הצדיק הרבה פעמים יפול וקם בזכותו כי מכולם יצילנו השם ומלת שבע הוא כלל חשבון גדול כמו שבע ביום הללתיך וכן רבים: (טז) ורשעים יכשלו ברעה. אחת שאין להם זכות שיוכלו לסבול אותה וכמוהו תמותת רשע רעה: (יז) בנפול אויבך אל תשמח. הטעם שירד במעלתו או קרהו מקרה רע: ובכשלו. חסר ה"א מקום הנפעל וטעמו ובהכשלו וכמוהו והוא כפול בטעם: (יח) פן יראה יי. שתשמח והשיב מעל אוייביך אפו ויביאהו עליך וטעם זה בעבור שתחשב כי גזירות תבואנה על מחשבותיך על אויביך רק ראוי לך שתירא מאת השם פן יקרה לך כמוהו: (יט) אל. כמ׳ אל תתגרה מגזרת מתחרה את הסוסים והטעם להוכיחם על פשעם וככה אל תקנא ברשעים בעבור שעוזבים ארחות השם והוא כפול בטעם והטעם כי הוא יקח נקמתו מהם וע"כ אמר בפסוק הבא: (כ) כי לא. יהיה אחרית טובה לרע על מעשיו הרעים ויש מפרש אל תתחר כמ׳ תתערב והטעם שלא תתחבר עמהם לעשות

כמעשיהם: (כח) ירא את יי בני ומלך. שלא תעבור מצותם ומאמרם: ועם שונים. מגזרת ודתיהם שונות מכל עם. והטעם עם אנשים שונים הממרים את פי השם אל תתערב פן תלמד ממעשיהם: (כב) כי פתאום יקום אידם. מהשם ומהמלך ויחר אפם בהם ומפיד שניהם מי יודע שיוכל אדם להנצל מהם: (כג) גם אלה. אינינו נכון לחכמים לעשות הכרת פנים במשפט: בל טוב. לעשות והתורה אמרה לא תכירו פנים במשפט ועובר על לאו: (כד) אומר לרשע. בדינו צדיק עתה להכיר פני אוהבו במשפט והטעם כי זולת שיעבור על מצות השם הדבר קשה אליו כי יקבוהו עמים יזעמוהו לאומי׳ בעבור שיגזול ממונם בלא משפט: (כה) ולמוכיחים העושים משפט ישר יהיה נועם וטוב עליהם תבוא ברכת טוב הפך יקבוהו עמים ועוד טובה תהיה עליהם כי בשפתים ישקו אותו לחיבה ולאהבה שמשיב דברים נכוחים וישפוט משפט יושר: (כז) הכן בחוץ מלאכתך. מגנות וכרמים: ועתדה בשדה. מגזרת ועתידותיהם והוא עניין חוזק והטעם שתקנה שדה וחזק מלאכתך שם בשדה שתחרש אותו ותזרעהו: אחר ובנית. הטעם אחר שתבנה ביתך אמרתי לך שתעשה כן שתכין בחוץ מלאכתך. וי״א כי מלאכת החוץ לתקן הגנות והכרמים תחילה ואחר כך תבנה ביתך ממה שצריך אליו: (כח) אל תהי עד חנם. פירושו עד שקר והטעם שאמ׳ דברי חנם שלא ראה אותו: והפתית. מגזרת פתות אותה פתים. והחירק תחת חולם בשקל והסבות והטעם ואל תחתכהו ותשברהו בעדות דברי שפתיך השקרים: (כט) אל תאמר. ואם הרע לך אל תאמר כאשר עשה לי: (ל) על. טעם עתה מספר גנות העצל שנשחת שדהו בעצלותו: (לא) קמשונים. וחרולים. פי׳ קוצים: גדר אבניו ונהרסה. הגדר העושים סביבות השדות: (לב) ואחזה אנכי אשית. אל לבי והכרתי כי בעצלות העצל נשחת השדה ומיד שראיתי לקחתי מוסר שלא אהיה עצל במלאכתי והזהרתי ואמרתי לנוכח האדם: (לג) מעט שנות מעט תנומות· היה עושה ולא תהיה עצל: (לד) ואם בא כמתהלך רישך ומחסורך. אליך תצא אתה לקראתו ותהיה לו כאיש מגן ותנצח אותם והפסוק מדבר דרך משל:

קפיט׳ כ״ה

(א) גם. זה הספר היה ספר בפני עצמו והאנשים שהיו בימים ההם היו חפצים ללמוד חכמה ומצאו אלה המשלים ושמו אותם עם אלה המשלים הנזכרים להיות ספר אחד בעבור כי היו קרובים בעניין והיו מטעם אחד וראש הספר היה כבוד אלהים הסתר דבר. ומלת גם הסופר אמרו בעניין והטעם (ב) כבוד אלהים. הוא להסתיר דבר שלא יחקור אדם ויחפש מאד בכבודו כי לא יוכל אדם לדעת אותו

ולהקרהו כי אולי ישגה בדברי שבחיו וחקר כבודו וכבודו הרב ידוע הוא בכלל רק כבוד מלכים הוא לחקור שכלם וכבודם וע״כ שבח אותם בפסוק הבא: (ג) שמים. והטעם כמו והשמים שהוא לרום ועומד גבוה מאד ולא יוכל אדם לדעת גבהו וארץ לעמק ולא יוכל אדם לדעת ולחקור שכלם ודעתם: (ד) הגו. כמ׳ הסיר סיגים מכסף הצורף: ויצא לצורף. הכלי כרצונו טוב כן כאשר יסיר המלך הרשע ממלכותו ויכון בחסד כסאו כמ׳ שאמר מורה רשעים מלך חכם: (ו) אל תתהדר לפני מלך. שתבקש הדור מעצמך: ובמקום גדולים אל תעמוד. בלא רשותם: (ז) כי טוב. שיאמרו הם אליך: עלה הנה. ושב עמנו: מהשפילך לפני נדיב: אשר ראו עיניך. ויראו עיניך השפלתך: (ח) אל תצא. מזהיר האדם שלא יצא מהרה להריב והטעם קודם שתצא למריבה הבט מה תצא באחריתה על זה: פן מה תעשה באחריתה. בהכלים אותך רעך וכן נאמר במקים אחר טוב אחרית דבר מראשיתו: (ט) ריבך. הטעם ריבך ריב עם רעך והניח מריבה אחדת ואם תריב עם רעך תריב בדברי מוסר וזה טעם: וסוד אחר אל תגל. והטעם וסוד אמ׳ אליך אדם אחר ממנו אל תגל שתאמר זה אמ׳ לי פלו׳ אלי ממך: (י) פן יחסדך. מגזרת חסד הוא [(בגליון הכת״י בכתב מאוחר) ד״א לשון חסדם] והטעם פן יבזה אותך שומע שלא תדע להסתיר סוד שגלה לך חבירך ודבתך שאמרת מהאיש האחר לא תוכל לשוב שתאמר לא אמרתי כן ועל זה אמ׳: (יא) תפוחי זהב. והטעם כתפוחי זהב במשיכות מגזרת בהדרי משכיתו כן הוא דבר שהוא דבור על אופניו במריבה ולא לגלות סוד אחר וטעמו על פניו ועל ענייניו מגזרת אופן. והטעם דבר הדבור כראוי בסבבו. וי״א כי האל״ף נוסף וטעמו על פניו ועל ענייניו: (יב) נזם. הטעם כנזם זהב וחלי כתם שהוא דבר נאה ונחמד לעדות אותו כן נחמד ונאה כאשר מוכיח חכם על אוזן שומעת המקבל תוכחה: (יג) כצינת שלג. טעמו כקרירות לפי עניינו שישיב נפש האדם היבשה מפני החום כן ציר נאמן משיב את הנפש: (יד) נשיאים. פי׳ עננים וכמוהו מעלה נשיאים מקצה הארץ. והטעם כמו נשיאים ורוח שנראה שיתנו גשם לעולם ואין שלא יתנו גשם כן איש מתהלל במתת שקר שאומר שיתן ולא יתן: (טו) בארך. יפתה מגזרת כי יפתה איש בתולה והטעם בארך אפים שיש לאדם שלא יכעוס מהרה יפותה הקצין בדבריו הנעימים שידבר אליו: ולשון רכה. שיש לאדם תשבר גרם וזהו משל כי בדבר רך ישבר דבר קשה: (טז) דבש מצאת. זה הפסוק דבק בבא אחריו: אכול דייך. ולא תאכל יותר מדאי: (יז) הוקר רגלך. מגזרת יקר׳ והטעם הוקר רגלך משם ולא תלך כל היום פן ישבע ממך ושנאך:

(יח) מפיץ. הוא כלי ששוברין בו ונקרא מפיץ בעבור שמפיץ דבר והטעם כמו מפיץ וחרב וחץ שנון שהם כלי משחית להשחית כן איש עונה ברעהו עד שקר עד שהורג אותו: (יט) שן רועה. על משקל טובה והוא מגזרת רועה התרועעה הארץ. והטעם כמו שן רועה והטעם שבורה ובעת שאדם אוכל שישען עליה ותשבר כן מבטח מאיש בוגד ביום צרה ומלת מועדת מגזרת מעדו קרסולי ושורק הוי"ו תחת חולם: (כ) מעדה. מגזרת עדי והטעם כמ׳ הלובש בגד משי ביום קרה שישחת הבגד והלובש אין לו הנאה הוא מרמה כמ׳ חמץ המשימים על נתר ומשחית אותו ומפרפרו וכן ושר בשירים על לב רע שאין לו מהם רק כאב וצער בשומעו אותם ((בגליון הכת"י) ד"א תרגום הסרה עדה): (כב) כי גחלים חותה. מגזרת היחתה איש אש בחיקו. והטעם גחלים אתה משים על ראשו שיבוש ויתנהם מאשר עשה לך: ויי ישלם לך. כאשר נתתה לו שכר לו או על שסבלת אותו ולא נקמת ממנו: (כג) רוח. הטעם כרוח צפון שיחולל הגשם שלא ירד כן פנים נועמים תחוללו לשון סתר. והטעם כאשר המלשין מביא רכילות לאדם והאדם מראה לו פנים וזועמים לא יביא אליו עוד רכילות כי בוזה יוסר: (כה) מים קרים. מגזרת קור וחום: (כו) מעין נרפש. מגזרת ברגליהם תרפסון והכל עניין מרמס והטעם כמו מעין נרפס ומקור שהוא מושחת וראוי להיות קשה בעיני האדם השותים ממנו כן ראוי להיות רע בעיני האדם כאשר צדיק מט לפני רשע: (כז) אכול. הטעם כמ׳ אכול דבש הרבות שאינינו טוב כן חקר כבודם מהרשעים אינינו טוב והטעם שיספר אדם בעושרם ובגדולתם: (כח) עיר. כעיר פרוצה שאין לה חומה ואין לה כח לעמוד לפני אויב שלא יתפשנה כן איש אשר אין לו מעצר לרוחו שאינינו יכול לעמוד בפני כל דבר לסבול:

קפיט׳ כ"ו

(ב) כצפור. העומד לנוד מהרה ממקומו וכן כעוף לעוף כן קללת חנם תבוא מהרה למי שקלל חנם חבירו: (ד) אל תען כסיל באולתו. בדברי העולם: (ה) ענה כסיל כאילתו. בדברי חכמה: (ו) מקצה רגלים. מגזרת קצות הארץ. והטעם מי שמקצה רגליו ומשיבם אחור ללכת למלאכתו ושולח דברים ביד כסיל חמס הוא שותה: (ז) דליו. מגזרת דל והטעם דליו שוקים מפסח כן משל בפי כסילים דל שאינם מסכים איתו: (ח) כצרור אבן במרגמה. כבגד טוב מגזרת ארגמן כן נותן לכסיל כבוד: (ט) חוח. כמ׳ שעלה ביד שכור ולא ירגיש בו האדם מפני השכרות כן משל בפי כסילים שלא ירגיש בו הכסיל ולא יאמין בו: (י) רב מחולל. הטעם גדול שבעם מחולל כל ורודה בכל והוא מגזרת חיל ושוכר כסילים שישימם לעבודתו ושוכר ג"כ העוברי׳ בשוק

שאינם רוצים לטרוח: (יד) הדלת. צירה. תרגו׳ לשתי ידותיו לתרין צירוהי והטעם שאנשי הבית פותחין בתיהם ועדיין העצל שוכב: (טז) חכם עצל בעיניו. שלא יאמין למוכיחים אותו: משבעה משיבי טעם. שהם יועצים המלך כמ׳ שבעה רואי פני המלך: (יז) מחזיק באזני כלב. הטעם מחזיק בו להכעיסו חנם כן עובר מתעבר על ריב והכל עניין כעס: (יח) כמתלהלה. פי׳ כמשגע והוא מגזרת ותלה את ארץ מצרים: (כא) פחם. כמ׳ ופעל בפחם והם גחלים מכבים העושים הנפחים לעשות מלאכת כלי ברזל: ועצים לאש. ועצים עומדים לאש וכן איש מדינים עומד לחרחר ריב והטעם להדליק אותו ולהב ולהבעירו והחרון הוא מתולדת האש וע״כ זה המושל: (כב) דברי נרגן כמתלהמים. פירושו מלשין כמתלהמים הפוך והוא מגזרת הולם פעם שהם מכים ומשברין אדם ובשמעו אדם אותם שהלשינו אותו יגיע אליו עד חדרי בטן והטעם שמשחיתים כל גופו מיגון: (כג) כסף סיגים פר״ש ז״ל ככסף סיגים המודבקים על החרש שצורפין אותו בו והוא מאיר כאלו הוא כסף ואין בו תועלת כן הם שפתים דולקים הרודפים אחר הבריות להכותם בחלקלקות ומדברים אחד בפה ואחד בלב: ולב רע. שנראים כאוהבים והם אויבים בלבם ומלת דולקים מגזרת כי דלקת אחרי: (כד) בשפתיו ינכר שונא. טעמו כמו יתנכר הפך הכירא והטעם ינכר שאינו נראה שיהיה שונא בדבריו הרכים ע״כ הזהיר החכם כי יחנן קולו השונא וידבר לך טובות אל תאמן בו: כי שבע תועבות בלבו. ומלת שבע מלת כלל כמו שבע ביום הללתיך: (כו) תכסה שנאה. בלב הרשע בעבור משאון שיבא עליו ובעבור שתגלה רעתו בקהל: (כז) כרה שחת. זה הפסוק משל מי שיעשה רעה אליו תשוב. וגולל מגזרת וגללו את האבן: (כח) לשון. דכיו. תאר כמ׳ את דכא ושפל רוח והיו״ד תחת ה״א והוי״ו נוסף מי שהוא דכא ושפל רוח ישנא איש שקרים ומי שיש לו פה חלק יעשה מדחה לאדם בדבריו השקרים:

קפיט׳ כ״ז

(א) אל תתהלל. במעשיך בעבור יום מחר שתאמר למחר אעשה זה: כי לא תדע מה ילד יום אם תוכל לעשותו: (ב) יהללך זר. בכל מעשיך תרצה שאחרים יהללוך ולא פיך: ונכרי ואל שפתיך. כפול בטעם: (ג) כבד. הטעם כבד יש לאבן לנשאו ונטל יש לחול לנטלו וכעס אויל כבד משניהם לנשוא: (ד) אכזריות חמה ושטף אף. הם רעים וקשים: ומי יעמוד לפני קנאה. שהיא קשה מכולם ואם לכולם: (ה) טובה תוכחת מגלה. כשיוכיח אדם חבירו בגלוי יותר מאהבה מסתרת שיוכיחנו בסתר כי יותר יזכור לו התוכחה: (ו) נאמנים. הטעם אם יפצע לך אוהבך להוכיח אותך כי השונא אותך לא יעשה פצעים

רק נשיקות נעתרות בעבור שיוכל לרמות אותך ולא תשמור ממנו. ומלת נעתרות מגזרת העתרתם עלי דברים שהוא עניין חוזק ופירושו על האמת חוקות: (ז) נפש שבעה. זה הפסוק דבק עם הפסוק הבא: תבוס מגזרת על הרי אבוסנו והוא עניין מרמס והטעם נפש שביעה תרמוס הנפת שהוא דבר מתוק ומשליך אותו: ונפש רעבה. כל דבר מר הוא מתוק אליה לאכול ע"כ אמ׳ זה אחרי הפסוק (ח) כציפור שהוא נודד ממקומו לאכול ולבקש מזונו וכן ראוי לאיש שיהיה נודד ממקומו לבקש מה שיאכל: (ט) שמן. ומתק רעהו (כנראה נדלג עד פסוק (כו) ללבושיך) מלבושים ממנה: ומחיר שדה עתודים. כי בעתודים שיהיו לך תקנה שדה כמ׳ שעשה יעקב אבינו שקנה חלקת השדה מאת שכם במאה קשיטה (עיין אבן עזרא איוב מ"ב י׳): (כז) ודי. מגזרת די שה. והטעם ומן החלב יספיק לך לקנות לחם מה תאכל: וחיים לנערותיך. שמהם יצא מאכל שיאכלו:

קפיט׳ כ"ח

(א) נסו. ואין כל אחד ואחד מהרשעים: וצדיקי׳ יבטחו ככפיר אשר יבטח ולא ינוסו כי אין להם פחד: (ב) בפשע. הטעם בפשע אנשי הארץ רבים מושלים עליה שישלטו זה על זה ובאדם שהוא מבין ויודע חכמה כן יאריך הארץ ופירושו באמת: (ג) גבר. שהוא עושק וגוזל דלים יהיה רש וכמו מטר רב שהוא סוחף הזרעים ואין לחם כן יהיה הוא שלא יהיה לו טוב מכל אשר יגזול. ומלת סוחף מגזרת נסחף אביריך: (ז) נוצר. ורעה. מגזרת ואיש רעים להתרועע: (ח) מרבה הונו בנשך ובתרבית. לאיש חונן דלים יקבצו והטעם שהשם יסבב סיבות שיבא כל הממון שקבץ הרשע למי שהוא צדיק וחונן דלים וכמוהו רשע יכין וצדיק ילבש: (י) משגה. כמ׳ מטעה מגזרת שגגה והטעם האיש שמשגה האנשי׳ ללכת בדרך רע: בשחותו. שיעשה לאנשים האחרים הוא יפול שם ואנשים תמימים ינחלו טוב: (יא) חכם. הוא בעיניו איש עשיר בעבור עושרו ודל שהוא מבין יחקרנו שיבא לתכלית דעתו: (יב) בעלץ. הטעם כשיעלצו הצדיקים רבה תפארת לאנשים האחרים כי בשלומם יהיה להם שלום אבל הרשעים בארץ יחופש האדם להמיתו: (יג) מכסה פשעיו. שאינו מודה הפשעים שעשה לשם ויתודה עליהם ומודה פשעיו לשם וישוב מהם ועוזב אחרי כן שלא יעשה פשעם ירוחם: (יד) אשרי אדם מפחד תמיד. מהשם ואינו מכסה פשעיו: ומקשה לבו. שהוא קשה לב ולא יפחד מהשם יפול ברעה: (טו) ארי נוהם. כארי נוהם על טרפו ודוב שוקק ללכת לטרוף והוא מגזרת ישתקשקון ברחובות כן הוא מושל רשע על עם דל שבעבור דלותם מושל עליהם בחוקה ובפרך: (טז) נגיד. שהוא חסר

תבונות ורב מעשקות ימות בפשע טרם עתו והוא מקרא קצר נגיד רק שונא בצע יארי׳ ימים על ממלכתו. ומלת בצע פירושה גזל והטעם שאינו רוצה לגזול דלים: (יז) אדם. יהיה עשוק בדם ששפך עד בור ינום הטע׳ עד שימות ויגיע לקבר ינום ויפחד: אל יתמכו בו. הטעם שלא יהיה לו תומך שיעזרהו: (יח) הולך. יפול. בנפילה אחת: (יט) עובד אדמה. שיחרוש אותה ויזרענה ישבע לחם ואיש מרדף אנשים רקים ללכת עמם ויתרפה ויתעצל בזה ישבע ריש: (כ) איש. הטעם איש שיעשה באמונה כל דבריו יבאו לו ברכות שיברכוהו השם ואנש העולם: ואץ. כמ׳ אץ ברגלים ופירושו ממהר להעשיר שיעשוק ויגזול: לא ינקה. שלא יבוא לו רעה: (כא) הכר פנים במשפט לא טוב ועל פת לחם יפשע גבר. ויעשה מרמה ושקר: (כב) נבהל להון. הטעם איש רע עין שחומד ממון אחרים הוא נבהל לקבץ ממון מגזל ומשקר: ולא ידע כי חוסר יביאנו. מהממון שמקבץ בגזל: (כג) מוכיח. הטעם אני מוכיח עתה והאדם שיוכיח אחרי כן ימצא במשליו ובמוסריו יותר ממחליק לשון וזה שאמ׳ שלמה לשבח דברי המשלים והתוכחות מהחמסים: (כד) גוזל אביו. ואומר אין פשע. אם אני גוזל אותם כי אבי ואמי הם וכל מה שהם טורחים בשבילי הם טורחים ואמ׳ החכם אין נכון לומ׳ כן כי חבר הוא העושה כן לאיש משחית שישחית העולם כי אין לו בכל אשר טורחין רק מה שיתנו לו בחייהם או שיניחו לו סמוך למיתתם: (כה) רחב נפש. שלא יפחד מאדם ונפשו גבוהה אותו האיש יגרה מדון: (כז) נותן לרש. ממונו לא יהיה לו מחסור כי השם ירבה הונו בוכות הדל: ומעלים עיניו. מהדל יהיה רב מאורות שרבות חסרונות תבואנה לו בממונו: (כח) בקום רשעים. שיתגברו בארץ יסתר אדם מפניהם ובאבדם הרשעים ירבו הצדיקים:

קפיט׳ כ״ט

(א) איש תוכחות. שיוכיחו אותו תמיד מקשה ערפו שלא ירצה לשמוע התוכחות: פתע ישבר. האיש בסכלותו ולא יהיה לו מרפא: (ד) מלך במשפט יעמיד ארץ. הטעם שלא יכביד עמו ממסים וגורמת יהרסנה שיתדלדלו העם ולבב עמו הוא רע למלך: (ה) גבר. שהוא מחליק על רעהו לרמות אותו בדברים חלקים הוא כאלו פורש רשת על פעמיו להרוג אותו: (ו) בפשע איש רע. יבוא אליו מוקש ברשעו וצדיק יכון וישמח שלא יקרהו מקרה רע: (ח) אנשי לצון. ילשינו קריה שמשימים מריבה בעיר והוא מגורת יפיח כזבים אבל חכמים ישיבו אף שמשימים שלום בין אדם לחבירו: (ט) איש. כאשר הוא נשפט עם איש אויל בין ירגז בין ישחוק לא ימצא נחת עמו ובזה מגיד כי חברת האויל ודבריו קשה לחכם: (י) אנשי דמים. אנשים

רשעים אשר שופכים דמים. ישנאון תם להשמידו ואנשים ישרים יבקשו נקמת נפשו מהתם: (יא) כל רוחו יוציא כסיל. שאינו מדבר דבריו בעצה ובחכמה ואיש חכם בעבור שידבר באחרונה ישבחנה הרות כי מתחכם הוא במה ששמע לאחרים שדברו ראשונה ומלת ישבחנה כמו ישפילנה או ישברנה מגזרת משביח שאון ימים: (יב) מושל. שהוא מקשיב על דבר שקר שיספרו אליו עבדיו: כל משרתיו. יהיו רשעים כי בראותם שהמלך אוהב רכילות ומרמה יעשו שקר ורכילות ומרמה תמיד: (יג) רש ואיש תככים. מגזרת תוך ומרמה והכל עניין שבר כי הרשע המרמה את העולם מלא שברים לשבר האנשים. והטעם נפגשו במקום אחד או בבית אחד ולא יוכלו לעזור זה את זה ועם כל זה מאיר עיני שניהם יי שיתן להם כנגד פרנסתן: (יח) באין חזון. היא התורה והטע׳ באין איש שיקרא התורה יפרע העם שהולך לאחור ולא לפנים והוא מלשון רבנן ז״ל שאמרו למפרע ע״כ אומ׳ ושומר תורה אשרהו: (יט) בדברים אל יוסר עבד. אם לא תכהו כי פעמים יבין הדבר שתאמר אליו ומפני שהוא עקש לא יענה לך ע״כ צריך להכותו: (כ) חזית. אץ בדבריו. ממהר בדבריו שלא יחשוב על מה ידבר: (כא) מפנק. תרגו׳ והוא יתן מעדני מלך בתפנוקי מלכין. והטעם מי שמפנק אותו שלא ישימהו במלאכתו בראשונה אחריתו שימות האדון יהיה עבדו מנון והוא מגזרת נין והטעם שיעשה עצמו בן ביתו וישאל נחלה עמהם: (כד) חולק עם גנב שונא נפשו. שאם ילקח בגניבה יהרגו אותו: אלה ישמע. שיתנו חרם ולא יגיד הדבר שעשה: (כה) חרדת אדם. שיחרד על דבר שקרה לו ויפחד: יתן לו מוקש. החרדה יתן לו מוקש: ובוטח ביי. הטעם שמרחיב לבו ולא ישים החרדה אל לבו ויבטח בשם שיושיענו ישוגב: (כו) רבים. זה הפסוק אמ׳ להגיד פליאת הבורא והטעם רבים מבקשים פני מושל להראות משפטם אליו ולדון אותם: ומיי משפט איש. כי בשם תלוי ובגזרתו אם המלך ישפטנו באמת והוא כטעם בחיק יוטל הגורל ומיי כל משפטו:

קפיט׳ ל׳

(א) דברי אגור. היה אחד חכם שעשה מקצת המשלים עד דברי למואל מלך והמוצאים אותם חברום עם אלה משלי שלמה ובדרש אומ׳ כי הוא שלמה ונקרא אגור בעבור שאסף חכמה מגזרת אגרה בקיץ ומלת בן יפרשו מגזרת בינה ומלת יקה מגו׳ ולא תקיא אותם הארץ והטע׳ שאסף הבינה ואחרי כן היקא אותה שלמדה לאחרים והפי׳ הראשון הוא הנכון ומלת בן צר״י וכמוהו בן נון ומלת יקא שם אביו מאגור: המשא. כמו נבואה ומלת דברי מושך עצמו אחר עמו והטע׳ דברי אגור בן יקא דברי המשא: נאם הגבר לאיתיאל ואוכל. שיהיו שניהם חכמים השואלים

אותם חכמה בד׳ היסודות מה הם כמ׳ שמורה הפסוק הבא והוא השיבם מענה והשפיל עצמו כאדם חכם: (ב) כי בער אנכי. מהאיש זה טעם יותר מכל איש: ולא בינת אדם לי. במה שתשאלו ממני: (ג) ולא דעת קדושים אדע. והוא דעת השם שנקרא קדוש על לשון רבים בעבור תפארת כי אלהים בפסוק אחד כי אלהים קדושים הוא ומלת בער כמו כסיל ותרגו׳ בהמה בעירא ועוד כתי׳ כסיל ובער: (ד) מי עלה שמים. הטעם מי עלה שמים וירד שאמ׳ אלינו סוד השמים שהוא מאש מה הוא האש ומה הוא טבעו: ומי אסף רוח בחופניו. שיוכל לדעת עניין האויר מה הוא או מי צרר מים בשמלה. שיוכל לדעת איך יכילו העננים המים ואינם יורדים לארץ עד שישפכם השם אל המקום שירצה ומלת בשמלה משל לעננים שהיו מלבישים השמים. או מי האדם שיקים אפסי ארץ וידע יסוד הארץ ממה היה: מה שמו. מהאיש שידע זה: ומה שם בנו. שעשה כל אלה שיוכל לדעת איך הוא והטעם תדענו עתה: (ה) כל אמרת אלוה. אל תשאל לאלו הדברי׳ כי אין נכון לשאול אותם אבל התעסק בתורת השם ובחוקותיו שהם צרופים וזכים וזה טעם כל אמרת אלוה צרופה והוא מגן לחוסים בו ולא יצטרכו לדבר אחר: (ו) אל תוסף. אל תשאל מעניני השם שתאמר מה למעלה מה למטה פן יוכיח השם בך ונכזבת מן העולם והוא מגזרת ולא יכזבו מימיו: (ז) שתים. זה אמר אגור לשם שתים דברים שאלתי מאתך והכתו׳ מזכירם וזה שאל בעבור חסידות וראוי לאדם המתעסק בעבודת השם שלא ישאל יותר: (ט) פן. ואמרתי מי יי׳. שאהיה מכחש בבורא כמו שעושים האפיקורוסין: ותפשתי שם אלהי. התפישה הוא שאשבע בשמו לשקר כי לא גנבתי בעבור בושת שיהיה לי מן העולם וע״כ אמר (ח) שוא ודבר כזב הרחק ממני. שלא אבוא לשקר בסבת העושר והעני: (י) אל. מגזרת לשון וזה העבד הוא שיברח מפני אדוניו ורוצה להתגייר פן יקללך העבד ותהיה באשם מן העולם בקללתו: (יא) דור. והטעם כי דורות שהם רעים יקחו תגמול מאת השם על מעשיהם הרעים וע״כ הזכיר אלה ארבע דורות שהם רעים והזכיר תגמולם אחרי כן: דור. כי יש דור רע שאביו יקלל ואת אמו לא יברך על הגמול טוב שרבתה אותו וטפחה אותו רק יקללם ויבזם: (יב) דור. ויש דור שהוא טהור בעיניו והוא טמא ממעשיו הרעים והם המה ע״כ אמ׳ ומצואתו לא רוחץ שלא טהר עצמו מעבירתו: (יג) דור. ויש דור שהוא גאה והטעם מה רמו עיניו שהוא גאה עד מאד כמו מה יקר חסדך אלהים הבאה מלת מה לרבות על השבח ובמקום זה לרבות על הגנות: (יד) דור. ויש דור אחר רע שהוא מלשין ואוכל בפיו בני העולם ודמה הרכילות לחרבות

ומאכלות והם כמו חרבות כמו ויקח את המאכלת: מלתעותיו. כמו מלתעות כפירים: (טו) לעלוקה. שם גהינם והטעם לגהינם יש שתי בנות שאומרות הב אלינו אלה הדורות ונאכלם. וי״א שהיא מלה הפוכה מגזרת משפט מעקל והטע׳ על דבר העוות שעושין אלה הדורות יש שתי בנות המבקשי׳ אותם להמיתם ומלת בנות כמו מקרים הרעים כטעם מה ילד יום: שלש הנה. המקרים שיקרם שלא ישאנה לקחת אותם ארבע הם ג״כ שלא אמרו הון עליהם והטעם לא שבעו מהם ושתים ושלש דרך אריכות כי אינם ארבע לבדם וזה ממנהג צחות הלשון מהמחבר כפי שייטיב בעיניו ואלה הם הד׳ מקרים: (טז) שאול. הוא כנגד דור אביו יקלל שירד לשאול בחצי ימיו בעון אביו ואמו כמו שכתו׳ בתורה ומקלל אביו ואמו מות יומת: עצר. כחם לנשים ולא תלדנה בנים לבעליהן העושים הזמה וכתו׳ בתורה על עון הזמה ערירים יהיו: ארץ לא שבעה מים. בעון דור מה רמו עיניו ובהעצר הגשם יהיה רעב ויהיו מושפלים הגאים ברעב: ואש לא אמרה הון. להשחית הרכילים והוא כנגד חרבות שניו כי כמו שהם אוכלים בשניהם אנשי העולם כן יאכלם אש וזה האש רמו לחם השמש המזיק הרבה או אש אלהים שירד מן השמים כמו שכתו׳ באיוב אש אלהים נפלה מן השמים ותבער: (יז) עין תלעג לאב המוכיח אותו. תבוז ליקהת אם הטעם לחברת אם המוכיחה אותה והוא מגזרת ולו יקהת עמים ודגשת הקוף להסתיר היו״ד שהיא פ״א הפועל אע״פ שנראת שם וכמוהו בנות מלכים ביקרותיך והשלם ליקהת בשקל שפעת גמלים ושוא הלמד ובחירק היו״ד וככה משפט בי״ת ביקרותיך בשוא והראות היו״ד בחירק: יקרוה. מגזרת בנקור לכם כל עין ימין ופי׳ עקירה: עורבי נחל. מגזרת לבני עורב אשר יקראו: ויאכילוהו בני נשר. כפול בטעם וזה אמר על דרך קללה או תוכחה: (יח) שלשה. וארבעה דרך אריכות כראשונים למעלה וטעמ׳ נפלאו ממני לדעת לא ידעתים בכל חכמה: (יט) דרך הנשר בשמים. שיעוף למעלה מכל עוף אם יסבול חום השמים שהוא אש: דרך נחש עלי צור. הוא פלא בעיני ג״כ שלא נכר שם הליכתו בעבור שהצור חלק: דרך אוניה בלב ים. פלא גדול שלא נכר שם הליכתה: ודרך גבר בעלמה. אם שוכב אדם אותה לא ניכר והוא דבר פלא. ומלת עלמה כלל לבתולה ולבעולה [(בגליון הכת״י) הסך המתמיהים שאל בתולה והיא לא ידעה]: (כ) כן דרך אשה מנאפת. פלא בדרך העלמה ששוכב אדם אותה ואינו ניכר: אכלה ומחתה. לשון נקיות ופי׳ עשתה תשמיש עם כל אדם ובעבור שאינינו ניכר היא מכזבת: ואמרה לא פעלתי און. וטע׳ מחתה ענין קינוח כאדם שאוכל ומעביר ידיו על פיו להסיר המאכל ממנו שלא יהיה

ניכר שאכל: (כא) תחת שלש. וארבע דרך אריכות והעניין רגזה מפחד כמ׳ רגזו והלו ואל תחטאו. וטעם לא תוכל שאת הצרה מהם: (כב) תחת עבד כי ימלוך. כי בעת שיצא מעבדות ויעלה במלכות עושה לעם כל רעות וגם נבל כי ישבע לחם שיהיה רע מעללים לעם: (כג) תחת שנואה כי תבעל. כי תמשול בעם כמ׳ עתליהו המרשעת שעשתה רעות הרבה כאשר היתה מולכת ובעבור כי היתה שנואה בתחילה בתוך העם זוכרת עתה השנאה להם: ושפחה כי תירש גבירתה. שאין זיכר לגבירה והיא תשלט בכל עמלה: (כד) ארבעה. (כה) מנהג הנמלים ידוע כי בעת הקיץ מושכים התבואה בפיהם ומחביאין אותם בחוריהם וטעם לחמם מאכלם כי מלת לחם שם כלל לכל מאכל: (כו) שפנים. בסלע ביתם להנצל שם בעבור שלא יתפשו: (כז) מלך אין לארבה. להנהיג אותו להדריכו והוא מעצמו יוצא באמצע הדרך כמנהג אדם המשכיל ומלת חוצץ מגורת ומספר הדשיו חצצו והטעם שהגיעו למחציתם בשוה: (כח) שממית. שם חיה אשר תתפש בידים מה שנותנין לה: והיא בהיכל מלך. בעבור הכמתה שהשרים מעמידים אותה בבתיהם. וי״א עוף דרור הלן בבתים: (כט) שלשה. וארבעה דרך אריכות: מטיבי צעד. ההולכים לאט דרך כבוד: (ל) ליש. גבור בבהמה והוא שם כלל לכל החיות הנמצאות ביערות ולא ישוב אחור מפני כל אדם וחיות: (לא) זרזיר מתנים. הוא הכלב הצד החיות ביערות ובשדות והוא מהיר במרוצתו והוא המוש מתנים. ותרגו׳ זרזיר כתרגו׳ וחמש את ארץ מצרים ויזרזין והטעם שיש לו חוזק מתנים והוא מטיב לכתו ג״כ בעת שאינינו צד החיות: או תיש. ג״כ מטיב לכתו והולך מהרה בעת שיכהו הרועה שהולך לפני הצאן וכן כתו׳ והיו כעתודים לפני הצאן: ומלך. ג״כ הולך לאט בעת שלא ימצא אדם שיקום עמו למלחמה. ומלת אלקום שתי מלות כמו אל לקום עמו וכטעם שפירשתי והזכיר כל אלה לקחת מהם דרך ארץ בעבור שאין להם שכל כאדם והם יודעים מוסר: (לב) אם נבלת. הטעם אומר החכם לנוכח חכם אחר אם נבלת וירדת ממעלתך בהתנשא היה שתתנשא על בני העולם: ואם זמות. בלבך לשאול מאנשי העולם אל יעבור הדבר פיך ושים ידך על פה. וזה הפסוק כטעם אם רוח המושל תעלה עליך מקומך אל תנח. והטעם הענוה והחסידות שהיו לך עד הנה אל תניחם בממשלתך והביא משל על זה: (לג) כי מיץ. יוציא המאה. והטעם כאשר ממיצים החלב האנשים השועים יוציאו חמאה ממנו. וכאשר ממיצים האף והוא החוטם יוציא דם ממנו וכן ומיץ אפים יוציא ריב ומלת אפים כעס והטעם זה הדבר גורם דבר אחר והטעם והתאוה גורמת השפלה:

קפיט׳ ל״א

(א׳) דברי למואל. שם המלך שלמה ומלת דברי מושכת עצמו ואחר עמו והטעם דברי למואל מלך דברי המשא והטעם דומים היו לנבואה אלה הדברים שיסרתו אמו לנמואל המלך: (ב) מה ברי. דרך שבח וכל מה הכתובים בזה הפסוק כמו מה יקר חסדך אלהים. והטעם כמה אתה היית בני וכמה היית בר בטני שחמלתי עליך יותר מכל אומות על בניהם: ומה בר נדרי. הטעם וכמה היית אתה בר נדרי שכמה נדרים עשיתי שם אם ידריך אותך ויביאך לדרך טובה: (ג) אל. הטעם אחר שהייתה נחשב בעיני כמו שאמרתה קח זה המוסר ממני: אל תתן לנשים חיליך לזנות עמהם וטעמו ממוניך: ודרכיך. טעמו ועניניך אל תתן למחות עצות כי הנשים המתעסק בהם מאבדות הם עצת האדם ומלת מלכין מלשון תרגום מלכי ישפר עלך והנו״ן תחת מ״ם כנו״ן חטין לקץ הימין. ויש מפרש למחות להגיע מגזרת ומחה אל כתף ים כנרת והטעם להגיע לתאות מלכים האחרים המתעסקין בנשים כי למלך ישראל לא יאות ועל זה הפירוש מלת מלכים כמשמעו: (ד) אל. הטעם אל יאות למלכים למואל לשתות יין רק לצרכו לא להשתכר והזכיר הכתו׳ אל למלכים פעמים דרך אריכות כמו נשאו נהרות יי נשאו נהרות קולם. ומלת אל מושכת בעד מלת לרוזנים והטעם אל יאות לרוזנים שישאלו איה שכר טוב והפסוק הבא אחריו מפרש כל מה שאמר: (ה) פן ישתה. להשתכר: וישכח מחוקק. והטעם מה שכתו׳ בתורה וישנה בשכרותו דין כל בני עני ולא לשפוט דלים. ויתבן להיות דין כל בני עני לכל אנשי העולם שנקראו בני עני בעבור טרחם ועצבונם בעולם הזה: (ו) תנו. הטעם תדע בני למי יאות שיאמרו תנו שכר לאובד לעני שאין לו כל צרכו וכמה תעיתי כשה אובד: ויין למרי נפש. ולהם יועיל השתייה כי (ז) ישתה וישכח רישו ועמלו. ולא יזכור עוד בעודנו היין עמו: (ח) פתח פיך. זה ראוי לעשות שתפתח פיך לאלם והטעם שתדבר יושר ומשפט בעד איש שהוא כאלם ולא ידע לדבר במשפטו טענותיו וזה כטעם איוב שאמ׳ עינים הייתי לעור ורגלים לפסח אני והוא דרך לבני אדם שאין להם יכולת לדבר ולעשות כל דבר ואל דין כל בני חלוף. בני העולם. בעבור שהזכיר מוסר אמו שיסרתו השלים ספרו בשבח אשה חכמה ואמר בהרבה מקומות נשים: (י) אשת חיל מי ימצא. הראויה להיות כל אלה המידות בה: ורחוק מפנינים מכרה. קנייתה תהיה יקרה יותר מפנינים אם ימצאו האנשים לקנותה. ומלת מכרה מגז׳ וגם מים תכרו מאתם שפי׳ תקנו: (יא) בטח. הזכיר נקיות הגוף טרם כל דבר וכן יישר כי בעלה בטח בה שלא תעשה עבירה בסתר כי היא

צנועה ונקייה: ושלל לא יחסר. הטעם רוח בעלה כל ימי היותה. וכמוהו והיתה לו נפשו לשלל: (יב) גמלתהו. הטעם עשתה לו טוב כל ימיה לשמר מאכלו ומלבושו וכל אשר לו: (יג) דרשה. אחר שהזכיר כי טובה לבעלה לעשות רצונה יזכיר עניין המסחר שהיא עושה. והטעם דרשה בשווקים צמר ופשתים למלאכת הבית או לעשות סחורה מהם ותעש מלאכה בחפץ כפיה כאילו הכפים מבינים לעשות כל וכמוהו ובתבונות כפיו ינחם: (יד) היתה כאוניות סוחר. ההולכות למרחוק לעשות סחורה וזה טעם מן מרחק תביא לחמה: (טו) ותקם בעוד לילה. לעשות מלאכתה כמנהג הנשים הזריזות: ותתן טרף. הטעם ממלאכתה הוציא מזון לביתה: וחוק לנערותיה. שכירות הנותן להם שעוזרות אותה במלאכתה: (טז) זממה. מגזרת וזממו אל תפק הטעם אחר שהצליחה במלאכתה חשבה לקנות שדה מעמל ידיה ותקחהו כמחשבתה: מפרי כפיה נטעה כרם. מיגיע כפיה: (יז) חגרה בעז מתניה. דרך משל הוא על הזריזות שיש לה ותאמץ לעשות מלאכתה: (יח) טעמה. הטעם ראתה כי ריוח גדול יבא לה ממלאכתה ועתה לא יכבה בלילה נירה כי למעלה הזכיר ותקם בעוד לילה: (יט) ידיה. בכישור. עץ קטן שטווין בו ופלך עץ גדול שמשימים בו הצמר והפשתים לטוות: (כ) כפה פרשה לעני. שעושה צדקה וממלאכתה וידיה לתת לאביון שלחה: (כא) לא תירא לביתה. ממלאכתה משלג שיזיק לאנשי ביתה בעת הקור כי כל ביתה לבוש תולעת שני ועניינו כל אנשי ביתה כמ׳ ארץ כי תחטא ואם בגדי שני להם כל שכן בגדי הקור שאינם קרים [יקרים?] כהם. ויש אומרי׳ שנים כי לכולם יש שני מלבושים: (כג) נודע בשערים בעלה. על חכמתה ושכלה לעשות לו כבוד גדול בשבתו עם זקני ארץ: (כד) סדין. לשוב לספר על מלאכתה והיא מלת כלל כמו חדלו פרזון וכן מלת וחגור והטעם עושה סדינים למכור וחגורות לתת לסוחר תמורת מלאכה אחרת ומלת כנעני סוחר וכן רבים. ויש אומ׳ כי החגור נותן להכרה לסוחר לבוא אליה בסחורה תמיד: (כה) עז והדר לבושה. דרך משל לרוב שכלה ותפארתה על דרך הוד והדר לבשת: ותשחק ליום אחרון. לעת זקנה אשר יש לה כל תאותה או ליום מיתה שעמדה גבירה בחכמה ויראת יי: (כו) פיה פתחה בחכמה. להורות לנערותיה ולנשים אחרות: ותורת חסד. תורה אותם לעשות חסד: (כז) צופיה. תמיד הליכות ביתה מה צריך ממנון והוצאה ומלבוש: ולחם עצלות לא תאכל. כי בזריזות עושה כל מלאכתה עם נערותיה: (כח) קמו בניה. בבוקר ששמעו כי רוב הלילה עשתה מלאכה עם נערותיה: ויאשרוה. שאומרי׳ אשרי אמנו שהיא זריזה לעשות מלאכה כי אנחנו היינו

ישינים כל הלילה והיא עשתה מלאכה. בעלה אומר כן ויהללה וזאת היא התהילה: (כט) רבות בנות עשו חיל ואת עלית על כלנה. בחיל ובזריזות: (ל) שקר החן והבל היופי. שיש לאשה להלל רק אשה יראת יי היא תתהלל באמת ובלא יראת השם אין יופי וכל דבר כלום וכתו׳ אחר אומ׳ על עניין היופי אל תבט אל מראהו ואל גובה קומתו כי מאסתיהו: (לא) תנו. בדיבור מפרי ידיה כן אומ׳ הבעל׳ לבניו או לנכח אחרים במשל וכמוהו תנו עוז לאלהים בדיבור והטעם שתספרו מלאכת ידיה וזריזותה לכל אדם: ויהללוה בשערים מעשיה. והטעם מעשיה שיסבבנו שיהללוה בשערים. והשם יזכנו לעשות מצוותיו:

נשלם פירוש משלי. בעזרת אל אדמה על בלי מה

תולה. בריך רחמנא דסייען

הערות לראש דברי

א) וראיתי להעתיק דברי רבינו הגדול הרמב"ם באגרתו לבנו רבינו אברהם ז"ל (אגרות הרמב"ם ווילנא ש"ה דף ד׳) אשר מהם תוכח מגודל ערכו וכבודו של הראב"ע בעיני הרמב"ם ז"ל וז"ל „והנכון הוא מה שאמר בו החכם רבי אברהם אבן עזרא זצ"ל נאמר לי עליו שהוא חבר בפירוש התור׳ וגלה בו סודות עמוקות ועצומו׳ לא יבינם אלא מי שהוא במדרגתו והם השרידים אשר ה׳ קורא. והוא זצ"ל דבר בפרשת ואלה המשפטים בפסוק הנה אנכי שולח מלאך לפניך וגו׳ מאמר נכבד על השמש ועל הירח ודברים נעימים אין ראוי שיבינם כל אדם וזה הוא אמרו שם אור הירח הוא מאור השמש. ואני אגלה לך בני קצת מדבריו. דע כי השמש אשר אמר הוא השכל האלהי והירח הוא השכל האנושי ימשוך השפע ממנו על אי זה צד שיהיה לפי גלוי. המשל שהירח אין לה אורה ולא בהירות אלא מהשמש. ואתה בני הנאמן לי אני מצוה לך שלא תעיין בפירושים ובחיבורים ולא תטרוד שכלך אלא בפירושיו ובחבוריו וספריו (של ראב"ע הנ"ל) כי הם טובים מאד ומועילים לכל מי שיקרא בהם השתכלות יפה בשכל זך ובעיון דק ושהם כשאר החבורים כי הוא היה כמו אברהם אבינו ע"ה ברוח וכל מה שתקרא מדבריו וברמזים אשר ידבר בהם עיין בהם עיון יפה והשתכל בהם השתכלות רבה בשכל זך ובעיון נקי כי החכם הזה הנזכר לא היה מתפחד משום אדם ולא היה נושא פנים לשום בריה והוא היה שט בארצות היום במקום אחד ולמחר במקום אחר עם שהיה משרת למלכים גם כן . . . ולולי זה החכם הנזכר רבי אברהם אבן עזרא זצ"ל אשר העירני על עניינים רבים ולא ידעתי בהם אלא אחר שחברתי פירוש המשנה והחבור שקראתיו משנה תורה וספר מורה הנבוכים היתי מעירך על סודותיו שרמז בחבוריו ובספריו והשמר לך שלא תטריד שכלך הזך ונפשך היקרה אלא בחבורינו ובחבוריו וזולתם שוא ותפל ויכלה הזמן והם לא יכלו וכו׳" וכמה מילי מעלייתא וגבירתא איכא למשמע מדברי רבינו המעטים האלה בעניין חיי ומפעלי רבינו הראב"ע ז"ל!

ב) מה שמלאתי כתוב . . . שיר השירים. אמנם חלקיו על הדרך שאזכור. הנה מתחילת הפיר׳ ועד על ושכנות הרועים (א, ח׳) מדבר על גלותינו זה

אנחנו בו: ותלבושתי (א׳, ט׳) עד שתו ושכרו דודים (ה׳, א׳) מדבר על גלות
מצרים והנמשך עד סוף בית ראשון: ומאני ישנה (ה׳, ב׳) עד ויהללוה (ו׳, ט׳)
מדבר על גלות בבל והנמשך עד סוף בית שני: ומי זאת הנשקפה (ו׳, י׳)
עד חבירים מקשיבים לקולך השמיעיני (ח׳, י״ג) מדבר על נחמה גאולתינו
ושלמתה: והפסוק האחרון (ח׳, י״ד) שהוא חתימת הספר שב על הדרש הנזכר
בתחילתו כמשפט השירים הנבחרים והוא לתחנת ישראל להבורא׳ ית׳ להעלותינו
מבור הגלות אשר אנחנו בו ולהשיב שכינתו בבית מקדשינו שיבנה במהרה בימינו:

ג) תפילת משה רבינו עליו השלום הועילה לאחרים ולא בעדו מניין סלחתי
כדבריך ובעדו נאמר רב לך אל תוסף הרי כי התפילה בעד האחר היא מקובלת
יותר וזה דבר נאות לאיש אשר יבינהו:

ד) ולבל להלאות הקורא הנאמן לחפש בספרים אחרים ורבים אמרתי
להוסיף בזה הוכחה אחת חזקה משלי שספי׳ הזה הוא מרבינו הראב״ע ז״ל.
הנה ידוע כי רובי המפרשים מפרשים תיבת **קשיטה** (בראשית ל״ג י״ט, איוב מ״ב
י״א) ענין מעה שמורים על דברי עדותו של ר׳ עקיבה במס׳ ר״ה דף כ״ו ע״א שכן
במדינת הים קורין למעה קשיטה ואך התרגומים לתורה ויהושע כ״ד ל״ב ואיוב מפרשים
לשון כבש (**חורפן**) ואך האחד במפרשים שפירש כדעתם והוא הראב״ע איוב שם
(כי בבראשית לא פירש התיבה הזאת) וז״ל „קשיטה כבשה" וטעמם ונימוקם
עמם כי איך אפשר או מה נחשב לקנות שדה במאה מעות או היתכן כי חברי
איוב יתנו לו במתנה כל אחד ואחד אך קשיטה אחת, מעה אחת ואף כי כן
היה, היה לו לומר בהיפך „ויתנו לו איש נזם זהב אחד (שעלה בניח יותר ממעה
אחת) ואיש קשיטה אחת". והנה בפירוש הזה מביא ראיה לפסוק משלי כ״ז כ״ו
ומחיר שדה עתודים מיעקב אבינו שקנה חלקת השדה במאה קשיטה ומשתימת
לשונו ותוכן ניכר שמפרש תיבת קשיטה עתודים או כבשים כדעת התרגומים
שהראב״ע באיוב אחז בה וא״כ הראב״ע אזיל לשיטתו ולטעמו. ולבל נשוה ח״ו
את האיש האלקים רבי עקיבא והחכמים הנמשכים אחריו לטועה נראה כי עדותו
בהוראת התבת נאמנה מאד כאשר נדע כי הכסף (ר״ל הממון) נקרא על שם
הצאן שהם הוליכו אז לתמורה ולחליפים ומכונה המטבע קשיטה על שם כבשה
הקשיטה כמו ברומית pecunia מן pecu, pecus פיעה וגם אין כונת ר״ע בתיבת
מעה על המטבע הקטנה מעט אך בלשון „מעות" כתם „געלד". ואולי נתחלפו
בדבריו תיבת „אען" „עאן" שהם תרגום „צאן" במעה ואף כי קרובים במבטא.
והקרוב יותר כי ר״ע בא לפרש תיבת „ויקן" מדוע לא אמר ויתר או והחליף
ע״ז בא עדותו שבכרכי הים קורין באמת לכסף בלשון קשיטה שעיקר הוראתה
צאן וכבשים כמו pecunia הרומית הנ״ל שהם הי׳ שם במקום המטבעות.
ומזה תבין שעיקר מסחרם מלפנים היה לקנות כל דבר בצאן ובכבשים וד״ל.
וע״ד שורש תיבת „קשיטה" נראה שנרדפת עם **קשט וקישוט** וקרובים בהוראתם
כמו עשתרות צאן ושפר וכמדרשם ז״ל שמעשירות את בעליהם ועיין בספרי
המילים ואין בזה המקום להאריך יותר:

מודעה רבה

כבר נודע לתהלה בית מסחר הספרים אשר יסדתי לי פה ק״ק פראנקפורט דמיין זה כשנתים ימים ב״ה כי כל יקר ונעים נמצא באוצרותיו והנני מתאמץ תמיד להגדילו ולהרחיבו כיד ה׳ הטובה עלי המכיל איזה מאות כתבי יד יקרים וישנים וספרים נדפסים רבים עד מאד ישנים ויקרים אשר כבר חמשה רשימות מהם שלחתי על פני חוצות ואיה״ש בקרוב תצאנה לאור רשימיתי האחרות והנני מוכרם בזול כפי ערכם גם אלה אשר אינם בידי הנני נכון להמציאם לדורשיהם בזמן קצר ובזול וב״ה רבים המה אשר קנו ממני והמה עדי כי הפקתי רצונם על צד היתר טוב ואחכה כי כל הבא בבית מסחרי לא יעזבנו עוד כי ישבע רצון מכל צד. כן הנני נכון להמציא לכל דורש מכל מיני הספרים מדפוסים חדשים אשר נדפסו במדינה זו ובחוץ למדינה מכל הארצות כפי המקח הקצוב הן הרבה והן מעט כן כל הספרים וחפצים הנדרשים לבית הספר ולבית הכנסת ובבית כל איש ישראל טליתות, תפילין, מזוזות, ספרי תורות, מגלות, ציצית, סדרי תפלות, חומשים, מחזורים, תנ״ך, ציורים מגאוני וגדולי ישראל וכו׳ וכו׳ וכל מעשה רוקם וחושב בכסף ובזהב כתרי תורה, רמונים, ידות, ציצים פרוכת וכו׳ ובזמנם ברכות השנה לר״ה בגליונות וקארטען מכל המינים, שופרות, לולבים ואתרוגים כשרים ומובחרים ומהודרים מכל המינים. כן הנני נכון להמציא לכל דורש פתוחי מצבות ונוסחאות מליצות ושירים וכתבים לכל עת מצוא ולכל עניין בלשון הקודש הכתובים על טהרת הלשון ואקבל ספרים גדולים או קטנים בלה״ק ובכל לשון להדפיסם תחת השגחתי והגהתי במקח השוה כן יש לאל ידי ב״ה להמציא העתקות מכתבי יד אשר באוצרות הספרים הישנים בזול אשר בעז״ה בית מסחרי יהי׳ לתלפיות שהכל פונים אליו ויעשה שאלתם על צד היותר טוב. כן הנני קונה תמיד הן ביבליאטהעקען גדולים והן ספרים אחדים מכל ספרות היהודים נדפסים וכתבי יד הן בלה״ק והן בשארי לשונות במחיר היותר גבוה הן במזומן והן בחליפים על שארי ספרים ועל ספרי הנ״ל ובקשתי פרושה כי כל שומע ויודע ממכירת ביבליאטהעקען בכל מקום שהם כי ימהרו נא להודיעני ואביא עליהם ברכה ושכר סרסורם יקחו כאשר אקנה על ידם והמודיע דברי הודעתי זאת בקהל עם אודנו ואברכנו תמיד. מהמחברים והמדפיסים ומוכרי ספרים בכל המדינות אבקש כי ישלחו לי תמיד הרשימות מכל הספרים אשר אתם והנני מקבלם בקאממיסיאן או בחליפים על שארי ספרים ועל ספרי הנ״ל ואי״ה ימכרו הרבה על ידי כי רבים המה אנשי בריתי בכל המדינות ב״ה.

על כל דברי המודעה הזאת יאבו נא לפנות אלי כפי שמי תוי ונוי ואקוה אי״ה למלאות רצון כל איש ואיש והנני עבדם המוכן לשרתם ולהשביעם רצון בכל עת

חיים מאיר הורוויץ הלוי.

Chaim M. Horowitz,

hebräische Buch- und Antiquariatshandlung, in Frankfurt a. M.

B. Ob. Rossdorferstr. 48.

COMMENTAR

zu den

Sprüchen Salomon's

von R. Abraham Aben Esra
(1100—1175).

Zum ersten Male nach einer alten, in meinem Besitze befindlichen Handschrift

herausgegeben von

Chaim M. Horowitz.

Verlag der hebräischen Buch- und Antiquariatshandlung von
Chaim M. Horowitz, Frankfurt a. M.
B. Obere Rossdorferstrasse 48.

Frankfurt a. M.
Buchdruckerei von M. Slobotzky.
1884.

(Preis 2 Mark.)

IBN EZRA
COMMENTAR ZU DEN
SPRÜCHEN SALOMON'S